

HATTEM

40 jaar
Stichting Stadskern
Hattem

COLOFON

Dit katern is samengesteld door de Stichting Stadskern Hattem ter ere van het 40-jarig jubileum in samenwerking met de gemeente Hattem en de redactie van het tijdschrift Monumenten.

Hattem, juli 2008

Initiatief katern

Bestuur Stichting Stadskern Hattem
Ben Staring, voorzitter
John van Dijk, secretaris
Chris Paap, penningmeester
Jan Blok, lid
Wim van Dijk, lid
Gerard Wever, lid

Auteurs

Stichting Stadskern Hattem:
John van Dijk
Gerard Wever
Gemeente Hattem:
Gerrit Kouwenhoven

Fotografie

Henri van der Beek
Gerard Wever

Fotobijdragen

Collectie Th. Westerbeek
Gemeente Hattem
Gemeente Zwolle, archeologie
Interieurarchitectenburo Wever
Voerman Museum Hattem

Informatie over Hattem

www.hattem.nl

De 'Wet van Hattem'

Ter ere van het 40-jarig bestaan van de Stichting Stadskern Hattem is er door de stichting in samenwerking met de gemeente een uitgebreid monumentenkatern samengesteld van de stad Hattem met daarin vele geschiedkundige, bouwhistorische en culturele wetenswaardigheden.

De Gelderse plaats Hattem is een voormalige vestingstad gelegen aan de IJssel. De stad kreeg in 1299, ruim 700 jaar geleden, stadsrechten en het stratenpatroon van destijds is nagenoeg ongeschonden gebleven. De in 1580 door de bevolking ingenomen en tot de verbeelding sprekende burcht van de hertog van Gelre stond binnen de vesting. Door de grote vraag naar baksteen voor de vestingwerken en de burcht waren er tichelwerken langs de IJssel op eigen grondgebied. Na het gereedkomen van deze werken in de 15de eeuw kwam baksteen ook voor particulieren beschikbaar, waardoor de verstening van Hattem al vroeg geschiedde.

Een groot gedeelte van de bebouwing heeft dan ook een robuuste laatmiddeleeuwse kern, terwijl opmerkelijk veel gevels een 17de-eeuwse signatuur hebben. Aansluitend was er een lange periode van teruglopende welvaart en is er pas in de loop van de 20ste eeuw een substantiële opleving te zien. Het woningareaal van Hattem vergroot zich dan tot op heden enige malen in een relatief korte periode. Tussentijds werd er amper gebouwd, alleen de nodige modernisering van vensters en bouwvallige geveltoppen werden nog doorgevoerd en vele straatgevels gepleisterd en dan jaarlijks wit gekalkt. Vanwege deze maskeertechniek heeft de stad een schilderachtige aanblik en kreeg het een grote aantrekkingskracht op kunstenaars.

De schrijver Geert Mak publiceerde in 2007 een bundel essays met de titel 'De goede stad'. In een essay over nostalgie, monumentenzorg en historische sensatie noemt hij in het algemeen, onze enorme welvaart, een groter probleem voor het behoud van monumenten, dan armoede. Het resultaat van die 'armoedevariant' noemt hij hier de 'Wet van Hattem'. Dit kunnen we echter positief opvatten, omdat dit de stad uiteindelijk talrijke 'gave' monumenten heeft opgeleverd, waar de Hattemers nu met redenen trots op zijn. Een markante inwoner van Hattem, F.A. Hoefer, stond eind 19de eeuw aan het begin van het bewustwordingsproces voor behoud van monumentale gebouwen in zijn woonplaats. Het zou nog tot 1968 duren, voordat het initiatief genomen werd tot de oprichting van de Stichting Stadskern Hattem en er georganiseerd stadsherstel plaats vond. In aantallen uitgedrukt heeft de stichting misschien een bescheiden prestatie geleverd. De diverse projecten van de stichting hadden vooral een voorbeeldfunctie en stimuleerden eigenaren van omliggende percelen om ook tot herstel over te gaan.

Inmiddels kunnen we spreken van een vrijwel voltooid proces van stadsherstel en restauratie, wat niet zeggen wil dat de rol van de stichting is uitgespeeld. Het jubileum van de stichting is wellicht een mijlpaal met een accentverschuiving van individuele objecten naar het totaalbeeld, Hattem als 'gesamtkunstwerk'. Enfin, u kunt een en ander in dit katern van Hattem terugvinden en wij hopen u wellicht nog eens in Hattem te mogen begroeten.

De kleine (bouw)geschiedenis van Hattem

De economie van Hattem dreef in het verleden voornamelijk op boeren en bakstenen. De bakstenen zorgden waarschijnlijk voor een bescheiden lidmaatschap van de Hanze. De stadsboeren drukten hun stempel op de Hattemse binnenstad. De forse schuldenlast uit de tweede helft van de 17de eeuw zorgde uiteindelijk voor de hedendaagse historische rijkdom van Hattem.

Hattem is gebouwd op een zandrug die enkele meters hoog boven de omgeving uitsteekt en van een type dat op de Noord-Oostelijke Veluwe meer voorkomt. Ze zijn ontstaan door het verwaaien van zand afkomstig van het hoge Veluwe massief. Naar het zuiden toe liggen er nog enkele zoals de Langenberg, de Hezenberg, de Belt, het Kloosterbos, zonder hiermee volledig te zijn. Die van Hattem strekt zich uit van de Gaedsbergh via het Dorp en de binnenstad naar de Nieuwstad. Meteen is met deze namenreeks een deel van de nederzettingsgeschiedenis van Hattem geschetst. De Gaedsbergh is aan God geweid, daar stond de eerste kerk dicht bij de enkgronden. Op een gegeven moment voor 1200 is deze kerk verlaten en is een nieuwe gesticht op een plek waaromheen de stad Hattem is verzezen. Echte Hattemers noemen alleen de binnenstad "Hattem" en de bebouwing ten westen daarvan "Het Dorp". Nog meer naar het zuidoosten verrees de Nieuwstad op de rand van de zandrug. De

Nieuwstad is nooit binnen de stadsmuren gelegd. Het opschuiven van de nederzetting is gedaan in de richting van de handel op de rivier de IJssel en de weiden in de uiterwaarden waar ook baksteen werd gebakken.

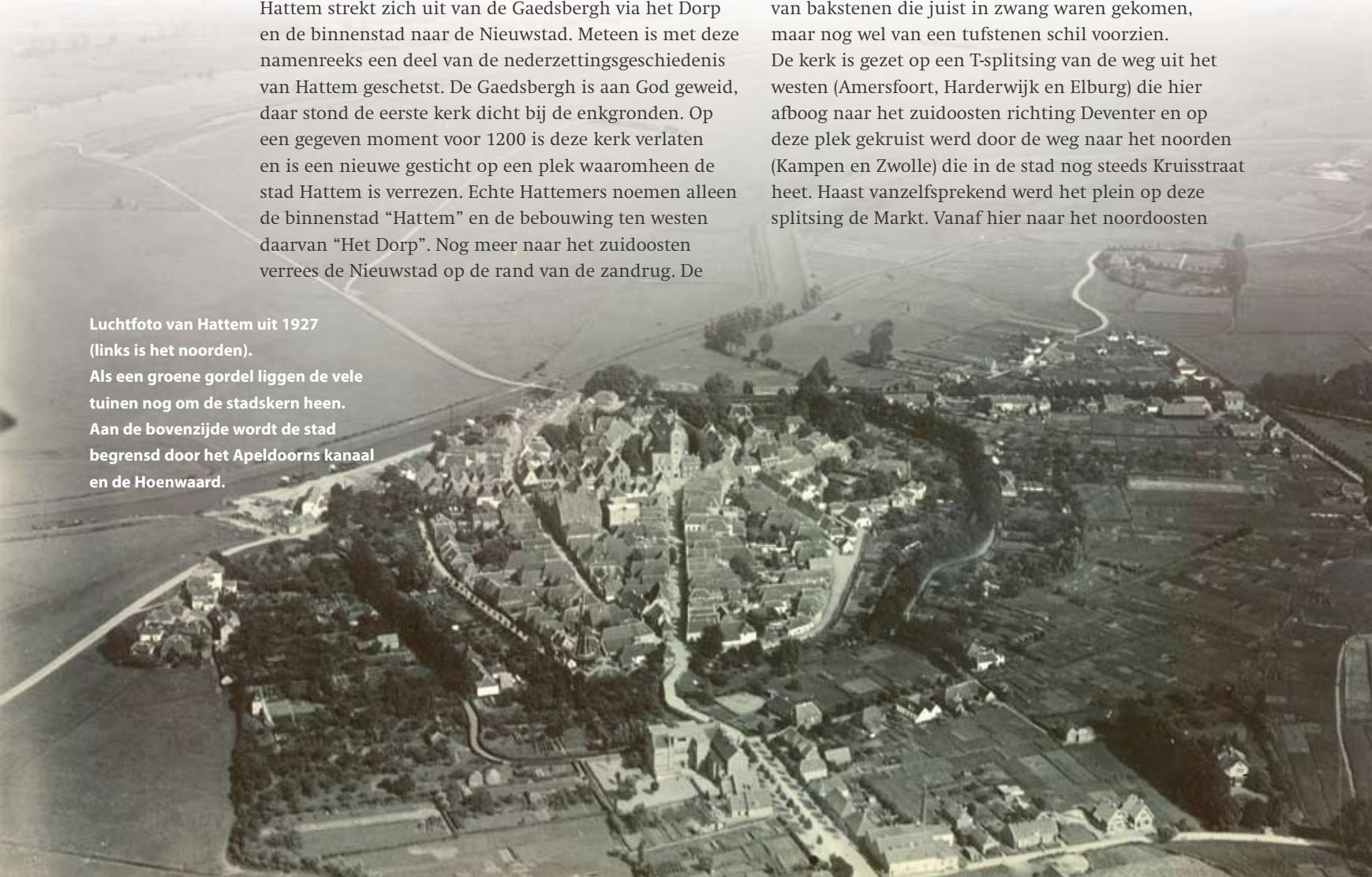
De bouw van de Andreaskerk in de stad vond rond 1200 zijn afronding met de bouw van de toren. Hij is gebouwd van bakstenen die juist in zwang waren gekomen, maar nog wel van een tufstenen schil voorzien. De kerk is gezet op een T-splitsing van de weg uit het westen (Amersfoort, Harderwijk en Elburg) die hier afboog naar het zuidoosten richting Deventer en op deze plek gekruist werd door de weg naar het noorden (Kampen en Zwolle) die in de stad nog steeds Kruisstraat heet. Haast vanzelfsprekend werd het plein op deze splitsing de Markt. Vanaf hier naar het noordoosten

Luchtfoto van Hattem uit 1927

(links is het noorden).

Als een groene gordel liggen de vele tuinen nog om de stadskern heen.

Aan de bovenzijde wordt de stad begrensd door het Apeldoorns kanaal en de Hoenwaard.

Zicht op de Andreaskerk, met op de
voorgond de 'Wheeme', de voormalige
pastorie uit 1632.

De gemeente Hattem in cijfers

De stad Hattem is de enige kern binnen de gemeente en telt momenteel circa 11.700 inwoners.

De gemeente, rijk aan diverse landschapstypes, maakt deel uit van de Provincie Gelderland en is qua grondoppervlakte 24,28 km² groot, waarvan 0,93 km² water is.

De oude stads kern met het grachtenbeloop is in 1972 een beschermd stadsgezicht geworden en telt binnen zijn grenzen 67 rijksmonumenten (bouwwerken) en 55 gemeentelijke monumenten. Daarnaast heeft Hattem nog een groot aantal monumenten buiten dit beschermde stadsgezicht, waaronder enkele fraaie 20ste eeuwse landhuizen en villa's. Hiervan zijn er 15 rijksmonument en 38 gemeentelijk monument.

Op de 'Gasthuiskerk' aan de Achterstraat (zie ook pagina 25) uit 1899, wordt het opzetstuk van de geveltop op de plek gehouden door een fraai gesmeed schooranker met bekroning. De oorspronkelijk rijk geornamenteerde geveltop mist helaas verschillende neorenaissance details, waaronder de windvaan en de bovenstukken van de ornamenten op de geveltrappen.

Een sierlijk gevelanker en
gevelsteen met datering van
het Daendelshuis.

voert naar verhouding een veelheid van steegjes richting de Schipperswal waar schepen gelost werden. Deze grotere dichtheid van straatjes tussen de markt en de kade vertonen veel middeleeuwse steden die aan rivieren liggen.

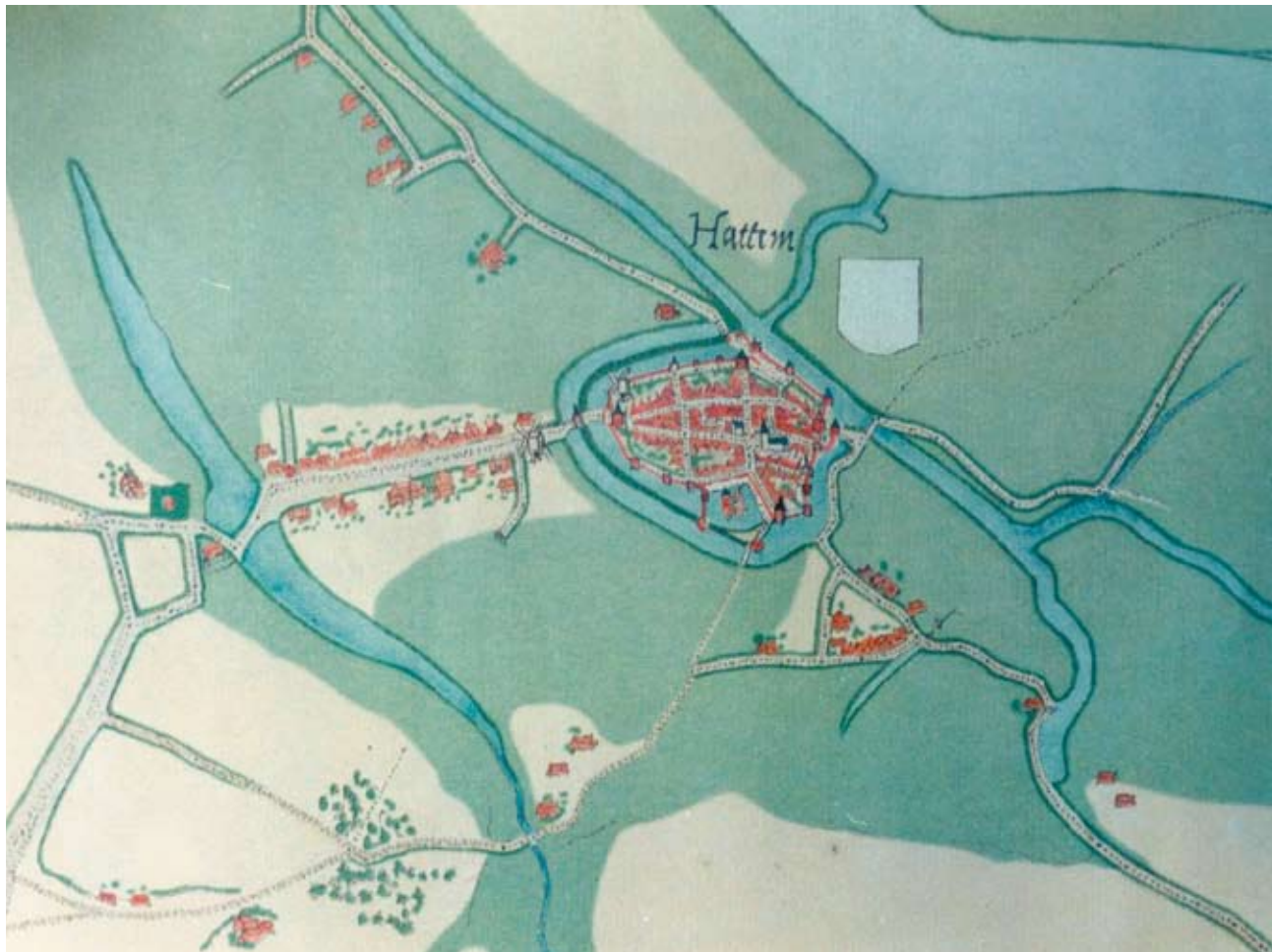
Een klein gedeelte van de langgerekte nederzetting is ommuurd. Hattems binnenstad is slechts 375 x 250 meter groot en is ook nooit meer uitgebreid. Kennelijk verhinderde het ontbreken van achterland van betekenis en de nabijheid van meer steden zoals Kampen, Zwolle en Deventer de ontwikkeling van Hattem tot meer dan een zeer klein stadje. Het tracé van de stadsmuur en stadsgracht is nog steeds goed te volgen. Ook zijn er nog delen van de stadsmuur te vinden. De enige overgebleven stadspoort is de Dijkpoort, tenminste de binnenpoort ervan. Aan het eind van de middeleeuwen was de stadsgracht dubbel en lag er een aarden wal tussen. De Dijkpoort had een voorpoort gekregen en was voorzien van een halfronde bolwerk met geschutkelders evenals de twee andere poorten. De Nieuwstadspoort is na het beleg van 1528 dichtgemetseld.

De hertog van Gelre had in de tweede helft van de veertiende eeuw in Hattem reeds een kasteel dat begin vijftiende eeuw werd verbouwd tot een burcht van ongekende dimensies, niet qua grootte, maar wel qua muurdikte. Voorgaafgaande aan de bouw van de burcht had de hertog de 300 bunder grote Hoenwaard aan de Hattemers binnen de stadsmuren geschonken om er vee te weiden en stenen te bakken. De mogelijkheid van steenbakkerij had niet alleen een kolossaal kasteel tot gevolg, maar ook dat Hattems huizen vrij vroeg versteenden. In de 16de eeuw was er bovendien een subsidie van

de stad aan burgers voor het leggen van harde daken in verband met brandgevaar. Bakstenen uit Hattem vonden hun weg door het hele land. Mogelijk was dit het enige exportproduct dat reden gaf tot het –bescheiden– Hanzelidmaatschap van deze nederzetting, die voor het overige economisch gezien eigenlijk nauwelijks dat van een plattelandsdorp ontsteeg. Het feit dat alleen binnenburgers vee mocht weiden op de Hoenwaard, resulteerde uiteindelijk in later eeuwen in een vrijwel uitsluitend agrarisch stadje. Pas in de jaren vijftig van de twintigste eeuw durfde men de opdracht van de hertog uit 1401 minder letterlijk te nemen en is de gemeenschappelijke weide opgedeeld en zijn de boeren naar buiten getrokken.

De vesting is een aantal malen belegerd, bijvoorbeeld in de twee Bourgondische bezettingen. Met name het hardnekkige beleg van 1528 heeft veel schade aangericht. In de tachtigjarige oorlog waren er niet al te serieuze aanvallen in 1588 en in 1629 die werden afgeslagen. In 1580 probeerde de drost Van Montfoort die op het kasteel zat langs slinkse weg kasteel en stad in handen van de Spanjaarden te spelen. Dit voornemen werd door een snelle tegenaanval van de Hattemers zelf, geholpen door Zwollenaren, in een dag vrijdeld. Nadien is het kasteel

De vogelvluchtplattegrond van Hattem van omstreeks 1560 door Jacob van Deventer.
In het westen, links op de plattegrond, ligt de Gaedsbergh waar Hattems eerste kerk stond. Dan naar het oosten toe eerst de Waa, een waterplas, dan het langwerpige dorp, ook toen hoog en droog gelegen en bebouwd. Dan volgt de binnenstad met de dubbele gracht. Ten zuidoosten daarvan, ligt de Nieuwstad en ten noorden, boven het lege wapenschild, stroomt de IJssel. Naast het omvangrijke vestingwerk met poorten en torens zijn binnen de ommuring van de stad; de burcht 'Het huis te Hattem', de Andreaskerk, het Heilige Geestgasthuis en de molen afgebeeld.

in zoverre ontmanteld, dat de hoofdburcht werd opgenomen in de stadsmuur door die er eenvoudigweg naar toe te metselen. In de eerste helft van de tachtigjarige oorlog is de vesting wel beter onderhouden dan in vredestand en wel enigszins verbeterd, maar de aanleg van uitgebreide moderne aarden wallen met bastions die bestand waren tegen vuurgeschut zoals bij andere vestingen, is er niet van gekomen.

De eerste helft van de zeventiende eeuw was ook voor Hattem een gouden eeuw. Er is toen veel nieuw gebouwd. De gebouwen nu bekend als het stadhuis, het Pand der Liefde, het Daendelshuis, de Hoofdwacht annex Waag, de Wheeme, het Voerman Museum Hattem, het landhuis Molecaten, alsmede het schitterende meubilair in de kerk en waarschijnlijk nog veel meer waarvan wij het nu niet meer kunnen vaststellen, verzeen of werden ingrijpend verbouwd. Men liet het geld rollen, zelfs als het er eigenlijk niet was lijkt het wel. Er moet een geweldig optimisme hebben geheerst. Voor Hattem volgden er daarna twee dompers op de feestvreugde vrij kort na elkaar. Er waren meerdere pestepidemieën, maar die van 1656 reduceerde de bevolking met eenderde. De inval van de Munstersen kort daarna in 1672 en de Frans-Munsterse bezetting van anderhalf jaar die daarop volgde, betekenden

Het huis Molecaten, ligt op de kop van de Veluwe en dateert uit 1646. De molenwijer op de voorgrond, dateert uit 1597 en krijgt vanuit de sprengen, uitgegraven in de Trijselenberg, zijn water aangevoerd. De korenwatermolen op het landgoed is vrij te bezichtigen.

Het stadhuis van Hattem. Het rechter bouwdeel met de rijk versierde topgevel is van 1619 en het linker deel met de balustrade dateert uit 1625. De vierschaar, de ruimte waar recht gesproken werd, was links op de verdieping ondergebracht. De 17de-eeuwse eiken betimmering, balie en deuren van de vierschaar zijn op tekeningen van Johannes Bosboom uit 1861 nog geheel aanwezig. Bij die rigoreuze verbouwing van het interieur uit de periode 1866/72 zijn deze onderdelen weggehaald en deels in losse meubelstukken hergebruikt.

De vogelvluchtplattegrond van Hattem van omstreeks 1622 door Zacharias Roman (1595-ca.1675). De buitengracht is net gedempt en de overblijfselen van het kasteel (1) zijn opgenomen in de ommuring van de stad. Hier is nog goed de gesloten bebouwing van de voorburcht te zien met de Slotpoort (2). Voor de duidelijkheid zijn nog aangegeven: 3) het oude Raadhuis, 4) het huidige Stadhuis, 5) het voormalige Heilige Geestgasthuis, 6) het "Hooge Huis" 7) het Daendelshuis 8) de voormalige hoofdwacht annex waag 9) de Hoenwaardse poort 10) de Dijkpoort en 11) de Dorpspoort.

de economische doodsklap voor dit kleine stadje. De bezetter legde grote sommen gelds aan brandschatting op, waar de stad zich diep voor in de schulden moest steken. Tot ver in de achttiende eeuw werd over de aflossing politiek gekissebist. Veel moest worden opgeofferd om de schulden te delgen. Het bloeiende Hattem raakte geleidelijk in verval. Jacob van Lennep bestempelde in zijn reisverslag door Nederland in de 19de eeuw Hattem als "ellendige stad". In 1818 raakte de gemeente het meest welvarende agrarische deel namelijk het Scholtambt door grenswijziging kwijt aan Oldebroek.

Pas na de tweede wereldoorlog kon men zich aan deze malaise ontworstelen. Tekenend was bijvoorbeeld dat het eerste sociale woningbouwproject uit 1922 in de beginperiode kampte met grote leegstand omdat de Hattemers bleven huizen in onbewoonbaar verklaarde en desalniettemin onverklaarbaar bewoonde woningen, daar ze de huur van de nieuwbouw te hoog vonden. Door de armoedige toestand was er geen geld om veel te (ver-)bouwen, waardoor nogal wat panden uit de bloeiperiode bewaard zijn gebleven. Vanaf de zestiger jaren van de twintigste eeuw kwam, mede door de initiatieven van de Stichting Stadskern Hattem, een restauratiegolf op gang. In het begin werd er fors teruggerestaureerd naar de oorspronkelijke toestand, zoals dat toen nog in de restauratiewereld gebruikelijk was. Een voorbeeld daarvan is het Daendelshuis. Daarna werd er gerestaureerd op een wijze, waarbij de in de loop der jaren tot stand gekomen wijzigingen zoveel mogelijk worden gerespecteerd. Inmiddels is de stadskern voor de timebeing vrijwel volledig hersteld. Dit resulteerde uiteindelijk in een stadskern waarin de historie zichtbaar aanwezig is.

In het Daendelshuis aan de Kerkhofstraat vond op 18 september 1968 de eerste bijeenkomst plaats van gelijk-gestemden, die zich later verenigden in de Stichting Stadskern Hattem.

1968-2008

40 jaar Stichting Stadskern Hattem

In het licht van de ouderdom van de monumenten is 40 jaar natuurlijk niet oud. Voor ons als Stichting Stadskern Hattem is het echter reden genoeg om hierbij stil te staan. In de eerste jaren van het bestaan van de stichting was de aandacht voornamelijk gericht op het behouden en sec restaureren van monumentale panden. Geleidelijk aan kan nu ook aandacht worden geschonken aan de omgeving van het monument en aan de stadskern, als monument op zichzelf. Het cultuur- en bouwhistorisch erfgoed in een breder perspectief zetten, verlangt voor de toekomst wellicht een andere aanpak en werkwijze voor de stichting. Daarnaast tracht de stichting met dit Monumentenkatern, het erfgoed van Hattem volop onder de aandacht te brengen, zodat we alert blijven op de omgeving om ons heen.

Het eerste project van de Stichting Stadskern Hattem. De tot winkel herbestemde stadsboerderij aan de Kerkstraat 27, gezien vanuit de Derde Walsteeg.

Op de hoek van de Markt en de Kerkstraat staat het pand "de Zon". Dit pand werd in de jaren 1978/79 door de stichting gerestaureerd en kreeg toen zijn vroegere horecabestemming terug. Hier is thans de brasserie "de Zwarte Truffel" in gevestigd.

Het begon allemaal in het midden van de woelige jaren zestig. Net als elders in het Nederland was men in Hattem bezig met het saneren van verkrotte delen van de stadskern.

Bij de saneringsregelingen, bedoeld om de krotten op te ruimen, sneuvelde ook menig beeldbepalend gebouw, dat geen officiële monumentenstatus had. Zo zijn ook in Hattem een aantal beeldbepalende panden gesneuveld. Het voornemen om het pand Kerkstraat 27 van de monumentenlijst af te voeren om het te kunnen slopen, was het startschot voor een tegenbeweging. Verontruste burgers begonnen zich te roeren en op 18 september 1968 kwamen op initiatief van de heer L.A. Velkamp, via een oproep in de plaatselijke krant, een dertigtal sympathisanten bijeen in het bij de kerk gelegen gemeenschapshuis de Tinne, waar ook het Daendelshuis deel van uitmaakt.

Predikant van Nieuwkerk, die deel uitmaakte van het gemêleerde gezelschap, had een vooruitziende blik. Hij wees op het belang van een mooie binnenstad voor de bevordering van het toerisme. Hij kreeg gelijk, Hattem is inmiddels een toeristische trekpleister van formaat.

Voordat men tot de daadwerkelijke uitvoering van een restauratieproject kwam volgden nog talrijke bijeenkomsten over de organisatievorm, een NV of een stichting, en de wijze van aanpak.

Na tal van beraadslagingen kwam men tot de conclusie dat de activiteiten van de het comité niet verstorend zou moeten werken. Verder vond men dat het levend maken en houden van de binnenstad in samenwerking met bewoners, middenstand en gemeentebestuur plaats moest vinden.

Als in maart 1971 het eerste concrete project zich aandient, komt de zaak in een stroomversnelling en op 30 november 1971 is de Stichting Stadskern Hattem juridisch opgericht.

Het eerste project, een voormalige stadsboerderij aan de Kerkstraat 27, bestond oorspronkelijk uit twee panden uit de 16de eeuw. En inderdaad, het is het bewuste pand dat de gemoederen in beweging bracht. Het Zwolse architectenbureau Meijerink maakte voor dit eerste project de restauratie- en verbouwingsplannen en op 15 september 1972 vond de opening en ingebruikname plaats. De afronding van dit project gaf het bestuur moed om door te gaan.

De tweede en derde klus dienden zich tegelijkertijd aan, drie woningen gelegen aan het Kerkplein en een woning aan de Dijkpoort 2.

Specifieke literatuur over Hattem

In eenen aangenamen oord....

Een bundel opstellen bij 700 jaar
Hattems stadsrecht.

*Door: G. Kouwenhoven, J. Kummer en
F. Pereboom (red), Kampen, 1999 / 2007*

Vier Huizen in Hattem,
bouwhistorisch onderzocht

*Door: D. Spoel, Hattem, 1999 (uitgave
Stichting Stadskern Hattem)*

De opkomst en ondergang van de
Dikke Tinne

Een reconstructie van een middel-
eeuws kasteel in Hattem.

*Door: E. van der Steen en A. Scheper
Kampen, 2003*

Huis Molecaten

Door: R.E.J. Prins, Hattem 2003

Hattem ondergronds

30 jaar archeologisch onderzoek
o.l.v. Arnoud de Waal in de binnenstad
van Hattem.

Door: A. Scheper, Hattem 2005

Historische rondwandeling langs
Hattems monumenten

*Door: H. Vlieger (red), Hattem, 2007
(uitgave Vereniging Heemkunde
Hattem)*

www.heemkundehattem.nl

In 1975 volgde de restauratie van het Voermankoepeltje. Dit jaar was zowel uitgeroepen tot het jaar van de vrouw als tot monumentenjaar. Het Hattems Overkoepelend Vrouwen Overleg (HOVO) en de Stichting Stadskern hebben gezamenlijk het project ter hand genomen. De HOVO zorgde op creatieve wijze voor financiën door het organiseren van een plaatselijke muziekavond met Hattemse koren en muziekverenigingen. Er werd zelfs een langspeelplaat uitgegeven met Hattemse muziek en zang. Aangevuld met andere gulle gevers kwam uiteindelijk de financiering rond. Het koepeltje is nog steeds in eigendom van de stichting.

Ter ere van het 25 jarige jubileum van de stichting, in 1993, schreef het toenmalige bestuurslid J. Renema een boekje met daarin de geschiedenis van de stichting en alle tot dan toe uitgevoerde projecten.

In haar 40 jarig bestaan heeft de Stichting 16 projecten afgerond en het 17de project is in voorbereiding. Over dit laatste project, 'Tuinhuisjes aan de gracht', vindt u elders in dit nummer een apart artikel. Een wellicht bescheiden aantal projecten in vergelijking met andere stadsherstelorganisaties in den lande, maar het zijn projecten die een wezenlijke bijdrage hebben geleverd aan de leefbaarheid en aanblik van de historische stadskern van Hattem. De stichting heeft zich voortdurend hard gemaakt voor het behoud van de historische kwaliteit van de stadskern Hattem, met oog voor functionaliteit en leefbaarheid.

Het vignet van de Stichting Stadskern Hattem. Dit vignet treft u aan op alle door de stichting gerestaureerde objecten.

Hattem heeft vele mooie wandel- en fietsroutes, richting de uiterwaarden en de Veluwe. Vanaf het pad langs het Apeldoorns kanaal heeft u een fraai zicht op de stadskern van Hattem.

Het Voermankoepeltje aan de Geldersedijk. Op de voorgrond is Jan Voerman sr. in brons uitgebeeld.

De beeldbepalende panden aan de Kerkhofstraat (5, 5a en 7) uitgelicht in de voorjaarszon.

F.A. Hoefer, 'gemeentearchivaris van beroep'

“’t Volk dat zijn Gistren blijft gedenken,
verloor de hoop op ’t Morgen niet!”

In het jaar 1892 kwam in 'Het Hooge Huis op den wal' te Hattem, Frederic Adolph Hoefer (1850-1938) met zijn gezin te wonen. Terwijl hij zich in Hattem had opgeworpen als gemeentearchivaris, ontwikkelde hij zich ondermeer tot een kundig onderzoeker, publicist, bestuurder, initiator en oprichter van het Artilleriemuseum te Doorwerth en het Nederlands Openluchtmuseum te Arnhem.

Deze afbeelding van de Dijkpoort dateert van voor de restauratie in 1909. Hoefer initieerde de restauratie van deze overgebleven binnenpoort, die in het begin van de 15de eeuw tot stand kwam als onderdeel van ommuring van de stad.

De architect Pierre Cuypers baseerde zijn herstelplan van de poort, waaronder de hoge arkeltorens en spitsdaken, op andere middeleeuwse vestingwerken. Dit terwijl de oudste afbeeldingen van de poort uit de 16de eeuw een rondlopende borstwering c.q. weergang laat zien (zie pagina 12).

Wel werd voor de opbouw nieuwe baksteen gebruikt, zodat de toevoeging als zodanig is te herkennen.

Hoefer bracht na de restauratie nog enige tijd het archief van de stad Hattem er in onder.

F.A. Hoefer (uitspreken als Heufer) werd in Sittard als domineeszoon geboren en begon zijn militaire loopbaan bij de K.M.A in Breda, die hij in 1871 afrondde. Hij viel echter in 1878 van het paard, waarna hij zijn militaire loopbaan moest afbreken. Daarna ging hij achtereenvolgens aan de slag bij de toenmalige Spoorwegmaatschappij en de Telefoonmaatschappij. Nadat zijn eerste vrouw overleden was, trad hij in 1890 voor de tweede maal in het huwelijk. De broer van zijn nieuwe echtgenote, Cornelia Martina barones van Heemstra, was een jaar voor hun komst burgemeester van Hattem geworden en zal van invloed zijn geweest op de keuze van hun nieuwe woonplaats.

In 1895 wordt Hoefer, op zijn eigen voorstel, benoemd tot gemeentearchivaris, echter “zonder aanspraak op bezoldiging” en geeft dit voortaan stevast als beroep op, ook in landelijke besturen en adviescolleges. De energieke Hoefer kon het zich blijkbaar financieel veroorloven deze langdurige onbezoldigde functies aan te gaan en bijvoorbeeld ook een zelf geïnitieerde opgraving op het Tinneplein in Hattem te bekostigen. Hoefers inspanningen voor monumentenzorg is het eerst op zijn woonplaats en op de overzijde van de IJssel gericht, daarna ook op andere steden en dorpen in Gelderland en Overijssel.

In 1895/96 werd de Andreaskerk, die in een zeer vervallen toestand verkeerde, mede op initiatief van Hoefer, door de architecten Pierre en Jos Cuypers gerestaureerd. In hoofdzaak werden de daken, muren, gewelven en ramen hersteld en muurschilderingen blootgelegd.

Nadien verscheen in 1900 van zijn hand bij de geschiedkundige vereniging 'Gelre' de zeer uitvoerige 'Aanteekeningen' over de Andreaskerk. Daarna verschijnt in 1904 nog 'De vesting Hattem en haar kasteel' en in 1923 "Mededelingen over de monumenten van Hattem".

In totaal zal een bibliografie van zijn publicaties over de honderd titels tellen.

In 1905 voorkomt hij met steun van jhr. Victor de Steurs, destijds landelijk verantwoordelijke voor de monumentenzorg en het museumwezen, op het nippertje de sloop van het Drostenhuis te Zwolle, een fraai 16de eeuwse patricierswoning. Het gebouw kreeg een passende bestemming als Provinciaal geschiedkundig Overijsselsch Museum, nu bekend als het Stedelijk Museum Zwolle, waar Hoefer in de periode 1894/1931 directeur van was. Dankzij hem bevindt zich in dit museum, in de zogeheten 17de eeuwse 'Blokzijlkamer', een deur uit het stadhuis van Hattem.

Hoefer had in zijn tijd onder het rieten dak op de stadsmuur een open prieeltje met uitzicht op de Hoenwaard en de Nieuwstad. In verband met bescherming van het monumentje is het helaas niet meer toegankelijk. Een kleine twintig procent van de stadsmuur om Hattem staat nog overeind en is recentelijk opnieuw gerestaureerd. De werkzaamheden, zoals: het ontdoen van boomwortels, inboet- en voegwerk en het aanbrengen van een nieuwe afdeklaag op de muur werden mede door leerlingen in het restauratievak uitgevoerd.

Op zijn tachtigste verjaardag in 1930 wordt hij feestelijk gehuldigd met een gedenksteen op kasteel Doorwerth en tevens één op de Dijkpoort in Hattem. Hij wordt vanwege zijn verdiensten bevorderd tot generaal buiten dienst. Hij redde het kasteel Doorwerth in 1909 van de ondergang door het uit eigen middelen te verwerven en zich hard te maken voor restauratie. In 1915 vestigde Hoefer er zijn Artilleriemuseum, dat later zou uitgroeien tot het Nederlandsch Legermuseum. Het kasteel en inventaris gingen zo goed als teloor door de oorlogshandelingen in 1944. Enkele historische attributen uit Hattem, waaronder vaandels, gingen hierbij verloren. Het museum is nu in Delft gevestigd. Daarentegen, dankzij zijn inspanningen kwamen ook dingen weer op hun plek, zoals de romaanse doopvont, die hij in het stadsplantsoen van Hattem ontdekte.

Nadat de echtgenote van Hoefer in 1931 overleed, is hij bij zijn enige dochter in Zeist gaan wonen. F.A. Hoefer overleed op 7 oktober 1938. Vier dagen later werd hij in Hattem onder grote belangstelling begraven.

Voor een historische geïnteresseerd iemand als Hoefer, was Hattem een onge-repte bloem. Als relatieve buitenstaander vielen hem bijzonderheden op die anderen niet meer zagen.

Op basis van zijn kennis kon hij verbanden leggen en op basis van zijn contacten kreeg hij ook landelijk gezien veel voor elkaar. Deze markante inwoner van Hattem stond aan het begin van het bewustwordingsproces voor het behoud van monumentale gebouwen in zijn woonplaats. Wij mogen hem daar blijvend dankbaar voor zijn.

(literatuur: Honderd jaar Gelre, 1997)

Het grote herenhuis met het donker geglazuurde pannendak is het voormalige woonhuis van Hoefer, waar hij nagenoeg veertig jaar woonde. Het staat aan het eind van de Korte Kerkstraat en wordt vanouds ‘Het Hooge Huis’ genoemd. Het huis (in aanleg 16de eeuws) met koetshuis werd in 1988 door een samenwerkingsverband van de woningbouwvereniging (nu Triada Wonen), de Gemeente en de Stichting Stadskern Hattem hersteld en opgedeeld in zeven kleine wooneenheden voor senioren.

“De Dikke Tinne”

Na een eeuw van saneren, slopen en bouwen is in 2001 het laatste bouwwerk op het Tinneplein gereedgekomen. Het Tinneplein is het voormalige burchtterrein van ‘Het huis te Hattem’ en was ten tijde van de burcht voornamelijk slotgracht. Nadat F.A. Hoefer in 1894 als eerste opgravingen op het terrein deed, op zoek naar resten van de burcht, volgende er nog één in 1981 door de toenmalige ROB. De laatste opgraving vond plaats in 1989 door de Vereniging Heemkunde Hattem. Hierna werd een gedeelte van het terrein met passende woningbouw en een ondergrondse parkeergarage bebouwd. Enige muurresten van de burcht werden weer zichtbaar gemaakt door deze bovengronds op te metselen of zijn geaccentueerd in de bestrating. Naast het ronde plein, de funderingsafdruk van een burchttoren, is het Tinneplein geacommodeerd met diverse jeu de boules banen, een speeltuintje en een terras bij het “Spookhuys”.

“Die Stede van Hattum” door Thomas Witteroos uit 1570. Deze prachtige tekening geeft een vrij nauwkeurig beeld van de belangrijke gebouwen destijds. Naast de nog gave hoofdburcht is de toren van de Andreaskerk, hier nog met zadeldak, weergegeven. Tussen de kerk en de hoofdburcht in is het oude Raadhuis in de Adelaarshoek weergegeven en links naast de kerktoren het gasthuis.

Links: De contouren van de hoofdburcht. Gearceerd is de huidige bovenliggende bebouwing aan het Tinneplein. In de huidige bestrating van het plein is een deel van de fundering (zwart) van de hoofdburcht weergegeven.

Het bouwen van de hoofdburcht (het kasteelgebouw zelf), zoals wij die van afbeeldingen kennen, is in 1401 ingang gezet door de hertog van Gullik en Gelre. Uit bewaard gebleven bouwrekeningen is op te maken dat de hoofdburcht omstreeks 1404 voor bewoning gereed kwam. De ommuring met de voorburcht en slotpoort werden gebouwd en nadat de kademuur om de hoofdburcht klaar was, kon de slotgracht worden gegraven, en zo was de burcht compleet.

Uit de archieven blijkt verder dat ‘Het huis te Hattem’ reeds op deze plek een voorganger moet hebben gehad. Wellicht was een van de kleine torens voorheen een donjon, de oorspronkelijke woontoren. De ontdekte ‘koude’ funderingsnaden duiden in ieder geval op een gefaseerde bouw van de hoofdburcht.

Er wordt in de rekeningen nog melding gemaakt van de aankoop van hofsteden “die deels tot de borch vergraven zijn”, wat kan inhouden, dat de stad een deel van het grondgebied aan de hertog heeft moeten afstaan. De puntige vorm van de voorburcht moet van invloed geweest op het ontstaan van het huidige stratenplan en perceellering aan deze zijde van de stad.

Gelre was een groot leengoed en lag tussen de twee Stichtse leengoederen, het Oversticht en Brabant, wat over en weer nogal wat strijd opleverde. De vesting Hattem was in dit leengoed de noordelijkste en was tegenover Zwolle, die deel uitmaakte van het Oversticht, van groot strategisch belang. De hertog woonde zelf niet in de burcht van Hattem, maar gebruikte dit als een pied-à-terre, een buitenverblijf, als hij zijn leengoed bereisde. Op de burcht zat dan een zogeheten burggraaf, die het op zijn beurt van de hertog leende

Het Dikke Tinne festival 2008

Sinds enige jaren wordt er op verschillende locaties in de binnenstad van Hattem het zogeheten Dikke Tinne festival georganiseerd. Mensen die een indruk willen opdoen over het leven in de middeleeuwen kunnen dit jaar weer terecht in Hattem op vrijdag 29 en zaterdag 30 augustus. Veel Hattemers zijn dan uitgedost in middeleeuwse kledij en er zijn diverse oude volks- en kinderspelen en straattheater. www.ronduithattem.nl

Het Slot, het westelijke deel van de voormalige voorburcht, omstreek 1910. Deze bebouwing keek destijds uit op de hoofdburcht. Aan de achterzijde lagen de tot woningen verbouwde dienstgebouwen met de rug naar de Koestraat gekeerd en maakten een zeer gesloten indruk. Voor de huizen lag een kademuur, vanwaar een brug naar de hoofdburcht liep. Bij de samenkomst van Adelaarshoek en Koestraat stond de Slotpoort (zie pagina 7). De laatste huizen van dit rijtje zijn in 1967 gesloopt.

Het zogeheten "Spookhuys" aan het eind van de Adelaarshoek is het enige overgebleven gebouw van de burcht. Het casco is in 1986 door de Stichting Stadskern Hattem gerestaureerd en er werd een restaurant in gevestigd. Ernaast staat het op 'De Dikke Tinne' geïnspireerde verenigingsgebouwtje van de Jeu de boules en was het laatste bouwwerk van het voltooide Tinneplein.

en waaruit deze zetbaas bepaalde rechten en inkomsten had. De burcht en de stad Hattem opereerden echter beiden geheel zelfstandig, al waren ze wel van elkaar afhankelijk.

In 1580, tijdens de tachtigjarige oorlog werd de burcht door de protestantsgezinde burgers van Hattem ingenomen, nadat de toenmalige katholieke burggraaf Van Montfoort de Spanjaarden stiekem op de burcht had binnen gelaten. Dit verraad werd in het voordeel van de Hattemers beslecht en Van Montfoort werd gevierendeeld. De hoofdburcht werd na deze inname in zoverre gesloopt, dat de burcht niet meer bewoond kon worden. Het 'Huis te Hattem' had als bijnaam 'De Dikke Tinne'. Wanneer deze naamgeving is ontstaan is niet bekend. Het woord 'tinne' betekent echter borstwering, kanteel of balustrade van een dak. En de gave zwaarlijvige burcht moet wel zo'n 180 strekkende meters aan dergelijk borstwering gehad hebben.

De hoofdburcht had in de basis een rechthoekig grondplan met vier torens van gelijke hoogte. De torens stonden zo opgesteld dat er korte verbindingsmuren van omstreeks zes meter nodig waren om de burchtruimte te sluiten. De twee dikke torens aan de oostzijde hadden ondergronds een diameter van ruim 21 meter, de twee dunne aan de westzijde waren 10 meter. De twee noordelijke torens lagen min of meer vrij van bovengrondse bebouwing en konden tijdens de opgravingen van 1981 tot het grondwater toe worden uitgegraven en worden ingemeten.

Opmerkelijk was de immense brede funderingsaanleg van de dikke toren, die maar liefst zeven meter breed was. Uit de bouwrekeningen zijn de immense hoeveelheden baksteen, die bij de bouw gebruikt zijn, reeds bekend. Menig burger heeft na de inname van de hoofdburcht, toen het in verval kwam, baksteen opgehaald voor de bouw van zijn huis. De achtermuur van het pand Kerkstraat 27, het eerste project van de Stichting Stadskern Hattem, herinnert hier nog aan (pagina 8). In 1778 werd het restant van de ruïne door het stadsbestuur als bouw materiaal verkocht, waarna het uit het zicht verdween.

In het Voerman Museum Hattem zijn nog diverse attributen van de burcht, die ondermeer bij de opgravingen zijn gevonden, tentoongesteld, waaronder een koperen vaas met het wapen van de hertog. Dit wapen is eveneens te zien op een door Hoefer ontdekte grote gevelsteen uit 1404, die destijds boven de ingang van de slotpoort of de hoofdburcht prijkte.

Het oude raadhuis in de Adelaarshoek

Het oude Raadhuis in de Adelaarshoek 'in vereeniging van het Vleeschhuis' heeft vanwege de kwetsbare ligging, direct achter de Nieuwstadspoort, bij een beleg in 1528 schade opgelopen. Het raadhuis verhuist in 1533 naar de huidige locatie aan de Markt. In 2006 heeft op het terrein van het oude raadhuis archeologisch onderzoek plaats gevonden. De onderzoekgegevens leveren ons, in combinatie met het beschikbaar beeldmateriaal, een steeds completer beeld op van dit raadhuis annex vleeshuis, waarvan hier een weergave.

Archeologisch onderzoek in de Adelaarshoek in 2006. De fundering van de bouwmuur met de restanten van uitgespaarde regenwaterput zijn afkomstig van het oude raadhuis annex vleeshuis. De keldertrap en bakstenen vloer stammen uit de periode dat het een woonhuis was.

Gewassen pentekening van het pand de 'Engelenberg' omstreeks 1730 van C. Pronk. Zijn reisgenoot A. Schoemaker legde dezelfde situatie eveneens vast met de vermelding van 'out klooster'.

De oudste vermelding van het pand Adelaarshoek 13 dateert uit 1556 en is op dat moment eigendom van Hendrick van Aller. Zijn vader Arent van Aller wordt in 1533 vermeldt als gasthuismeester van het Heilige Geestgasthuis aan de Kruisstraat. Een functie die door een magistraatlid werd vervuld. Toevalligerwijs wordt op dat moment het pand op de hoek van de Markt met de Kruisstraat uit het bezit van dit gasthuis in eeuwigdurende erfpacht overgedaan aan de stad Hattem. Nadien zal het oude raadhuis in de Adelaarshoek in handen van de familie van Aller zijn gekomen. De oude naamgeving de 'Allershoeck' doet dan zijn intrede. Het pand komt daarna in de archieven voor als de 'Engelenberg'.

Onduidelijk is hoe het gebouw begin 19de eeuw uiteindelijk aan zijn einde kwam. De Rooms-katholieke gemeente in Hattem heeft nog pogingen gedaan hier zijn kerk en pastorie in te vestigen, maar de kosten om het aangekochte bouwvallige pand te herstellen en als zodanig in te richten waren niet dekkend te krijgen. Op de kadastrale kaart van 1832 is het, in die omvang, in ieder geval niet meer aanwezig. De gemeentearchivaris F.A. Hoefer was het raadhuis en vleeshuis in de archieven regelmatig tegengekomen en vermoedde dat deze wel naast elkaar moeten hebben gelegen.

Begin 2006 heeft de archeologische dienst van de gemeente Zwolle, team Monarch, in opdracht van de gemeente Hattem onderzoek gedaan op het voormalige terrein van het oude raadhuis. Ter plaatse van een af te breken stal uit 1953 was een plan ontworpen voor een bouwblok van 3 woningen, haaks staand op de Adelaarshoek.

Het woonhuis van deze stadsboerderij, een gemeentelijk monument, is in 1933 na een verbouwing ontstaan en was verbonden met de achterliggende naoorlogse stal. De woning bestaat aan de straatzijde uit twee gedeeltes. En op de overgang van beide bouwdelen moet de voormalige zuidwestelijke

eindgevel van het oude raadhuis worden gezocht. De woning van de stadsboerderij werd in ere hersteld, zodat in totaal vier woningen aan het woningbestand van de Adelaarshoek konden worden toegevoegd. Het archeologisch onderzoek richtte zich voornamelijk op het achterterrein, de grenzen van het bouwplan aanhoudende. Fragmentarisch werd ook onderzoek gedaan in de tuin grenzend aan de straat, omdat hier de kans op het vinden van sporen van de 'Engelenberg' groter was. De bouwhistorische en archeologische bevindingen van de opgravingen uit 2006, welke betrekking hebben op de periode van het raadhuis, zijn echter bescheiden te noemen.

In 1981 zijn onder auspiciën van de Vereniging Heemkunde Hattem, in de zuidoosthoek van de tuin, waarnemingen gedaan van een ronde torenfundering en een keldervloer. Aanvullend zijn de archeologen nu iets ten zuidwesten van deze oude onderzoekspuit gaan graven en stoten op dezelfde keldervloer. In de oorspronkelijke funderingsmuur, die deze keldervloer aan de Adelaarshoek begrensd, zat een halfingeboorde waterput en een later ingebrachte keldertrap. De fundering was opgebouwd uit bakstenen van het formaat; 22x11x5 cm. In 2000 werd in het Heilige Geestgasthuis een vloertje met hetzelfde baksteenformaat blootgelegd uit de 1ste gasthuisfase, die omstreeks 1447 werd afgedekt met puin uit de 2de fase. Vondstmateriaal uit de waterput wijzen eveneens op een dergelijke vroege datering. Verder geconcentreerd op het achtererf waren, ten aanzien van de functie van het vleeshuis, interessante sporen van paalgaten en enkele kuilen met dierbegravingen. De palen kunnen gebruikt zijn om dierenkadavers op te hangen en ze van bloed en ingewanden te ontdoen. Vondsten van grijs aardewerk en blank steengoed uit Siegburg in relatie met die paalgaten wijzen eveneens op een datering uit de 14de /15de eeuw.

De bestaande gotische raadhuisen van Gouda en Middelburg boden ook onderdak aan het vleeshuis en waren gelijkvloers of iets verdiept aangelegd en tevens overwelfd. De ruimtes voor het stadsbestuur en de vierschaar

waren veilig op de verdieping ondergebracht. Het vleeshuis deed in het algemeen dienst als slachthuis en verkoophal, zodat de stad de vleeshandel kon controleren en hiermee door het verpachten van de 'vleesbanken' en belasting op het vlees inkomsten genereerde. Meestal hadden de vleeshuizen, zoals ook in Zwolle en Kampen, een eigen gebouw.

De 18de eeuwse tekening, van de imposante 'Engelenberg', is gemaakt twee eeuwen nadat het stadsbestuur uit het pand was getrokken. Anders dan de tekening doet vermoeden, stond het raadhuis in werkelijkheid vrij dicht op de gesloten bebouwing van de overkant, behorende tot de voorburch van het kasteel.

De tekening geeft een twee traveeën (vakken) breed gebouw weer met drie torenachtige aanbouwtjes aan de Adelaarshoek. Verder zijn er twee bouwlagen te onderscheiden, waarvan de onderste het vleeshuis moet hebben gehuisvest en de bovenste het raadhuis.

In samenhang met andere oudere afbeeldingen is op te merken, dat het pand oorspronkelijk langer was. De steunberen aan de achterzijde van het pand op de vogelvluchttekening van pagina 7, geleden (verdelen) het pand namelijk hier in drie traveeën. De torentjes aan de voorzijde zijn hier ook als steunberen aan te merken en corresponderen natuurlijk met die van de achterzijde. De ruime afstand tussen deze steunberen kan er op duiden, dat het vleeshuis overwelfd was. Te denken valt hier dan aan 3x2 kruisgewelven op gordelbogen met twee middenpilaren. In de travee linksonder kan de hoofdtoegang tot het vleeshuis gezocht worden.

Een uitvergroot detail uit een schilderij van Peeter Snijers uit 1629. De stad is vanuit het zuiden weergegeven met rechts naast het midden het oude raadhuis. Van de hoofdburcht 'De Dikke Tinne' staan de twee dikke torens nog grotendeels overeind, de verbindingsmuren tussen de torens zijn reeds geslecht. Op dit schilderij zijn de enorme afmetingen van de gehavende hoofdburcht ten opzichte van het eveneens niet kleine raadhuis nog eens goed zichtbaar.

Het op de tekening voorkomende dakoverstek, ter rechterzijde, kan dus niet origineel zijn. Het doorlopende eiken dakbeschot, van het vroegere leidendak, is na de sloop van de eindgevel blijkaar minder ver ingekort. Zo kon de nieuwe (houten?) gevel bij regen droog blijven.

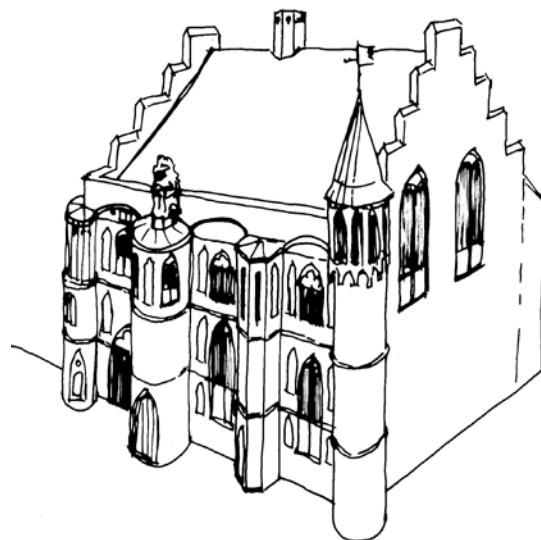
De positie van zeskantige schoorsteen duidt er op dat het raadhuisgedeelte op de verdieping door een dwarsmuur was opgedeeld in een kleine (1 travee) en grote ruimte (2 traveeën). Middeleeuwse raadhuisen hadden inderdaad veelal een indeling in een voorzaal en een hoofdvertrek. De middelste ronde (trap)toren maakte het raadhuis bereikbaar. De spiltrap draaide verdedigings-technisch gezien, met de klok mee naar boven en kwam uit in de voorzaal. De intrigerende torentjes hebben aan de bovenzijde een steenachtige afsluiting en ogen vanwege de doorlopende gevellijst oorspronkelijk. De vierkante stomp boven op het dakje van de traptoren veronderstelt een sokkel te zijn voor een beeld, een wapendragende leeuw of misschien een beestenkop, behorende bij de functie van het vleeshuis.

Het hoekige torentje rechts op de tekening heeft kijklouven om beide zijden van de Adelaarshoek te kunnen overzien.

De drie torentjes stonden in zijn geheel aan de buitenzijde van het pand op de Adelaarshoek opgesteld en kunnen in feite niet overeen komen met de in 1981 opgegraven ronde fundering. Deze lag namelijk ook voor de helft aan de binnenzijde van de bouwmuur. Het ligt nu het meest voor de hand, dat deze fundering behoorde tot een vierde toren van het raadhuis aan de rechterzijde, op het snijpunt van de gevels op de hoek. En gezien deze positie is het aannemelijk dat deze, in tegenstelling tot de andere torentjes, wel boven de dakvoet uitstak en bekroond was met een spitsdakje.

Het schilderij van Hattem van Peeter Snaijers laat de eindgevel van het pand zien met vaag tot in de geveltop doorlopende (spitsboog)vensters zien.

De voormalige woning van de stadsboerderij anno 2008 staat er weer fris bij. Het bouwblok van de drie nieuwe woningen is een geslaagd voorbeeld van een inbreidingslocatie in de stadskern van Hattem. De woonkamers liggen op de eerste verdieping en hebben uitzicht over de stadsmuur heen.

Reconstructietekening van het oude raadhuis annex vleeshuis, met alle vier torentjes, vanuit het zuiden weergegeven.

Door de toepassing van dakbeschot onder leibedekking is het aannemelijk, dat de vierschaar geen zoldering had en het daglicht via deze hoge vensters in de kapruimte naar binnen kon vallen.

De gevel aan de Adelaarshoek laat een verscheidenheid aan laatgotisch bakstenen venster- en nisvormen zien, deels met gebruikmaking van natuursteen elementen. Als de functies, die we de ruimtes doen toekennen kloppen, is het aannemelijk dat het gevelbeeld van de missende travee gelijk was aan die van de middelste travee. Een dergelijk tweelichtvenster met een driepas in het boogveld had luiken aan de binnenzijde en gezien de functie van de ruimte in de vensters figuratief gebrandschilderd glas.

De geringe gemetselde opstand boven de spaarboog van de eerste travee is afgetopt. Passend in de vormtaal van het gebouw is het aannemelijk dat aan de straatzijde langs het dak een borstwering met een achterliggende weergang met goot aanwezig was. Het stadhuis van Haarlem toont hierin enige gelijkenis. Een gemetselde rib op de gevel, links naast het rechter torentje, lijkt namelijk op een afvoerkanaal voor regenwater. De waterput in de kelder, die zichtbaar een hogere gemetselde putschacht had tot aan het peil van het vleeshuis, kan hiermee gecorrespondeerd hebben. En verklaart dan de geringe diepte van de put, omdat deze alleen regenwater opving.

Tijdens de woonhuisperiode heeft in het voormalige vleeshuis, ter plaatse van de missende travee, een lage houten insteekverdieping gehangen. De onderliggende ruimte is zover de funderingsaanleg dit toeliet, uitgegraven tot een kelder en uitgevoerd met de keldertrap, ergens uitkomend bij het hoekige torentje.

De archieven hebben vooralsnog weinig los gelaten over dit gebouw en een mogelijke stichtingsdatum. Hopelijk wordt het archeologisch onderzoek uit 2006 in de nabije toekomst nog eens voortgezet. De funderingen van de vier torentjes zullen gegarandeerd nog onder de stoep van de Adelaarshoek aanwezig zijn en geven wellicht

Bij de samenkomst van de Kerkstraat en Achterstraat bij de voormalige Dorpspoort, staat nog een dubbele hardstenen stadspomp uit 1733 voor de openbare watervoorziening. Een tweede identiek exemplaar stond tot 1937 opgesteld in de Ridderstraat en nog een derde uit 1735 aan het begin van de Achterstraat. De afgebeelde pomp heeft een bekroning van een wapendragende leeuw met het wapen van Hattem, evenals de vervallen pomp in de Ridderstraat. De twee, qua houding niet identieke, leeuwen waren vermoedelijk afkomstig van het afgebroken bordes van de hoofdwacht annex waag op de Markt. Op de Markt, voor het stadhuis, staat nu nog een dubbele stadspomp met het jaartal 1776. Deze met pijnappel bekroonde pomp verschaft de kinderen uit Hattem bij zomers weer nog steeds enige verkoeling en afleiding.

Links de Achterstraat inijkend, ziet u de witte panden van het Voerman Museum Hattem, tevens de toegang tot het Anton Pieck Museum.

Het Voerman Museum Hattem en het Anton Pieck Museum

Het Voerman Museum Hattem is een museum met nationale allure. Het museum besteedt veel aandacht aan kunstenaars die in Hattem gewoond en gewerkt hebben. Daarnaast verloochent het museum zijn ontstaansgeschiedenis als streekmuseum niet. Er is een permanente tentoonstelling waarin de geschiedenis van Hattem en omgeving op beeldende wijze wordt uitgebeeld. Een bezoek aan het Voerman Museum Hattem is tevens een bezoek aan het bekende Anton Pieck Museum, dat in gebouwen achter het Voerman Museum Hattem aan de Noordwal is gehuisvest.

Het Voerman Museum Hattem is gehuisvest in twee voormalige woonhuizen, beide rijksmonument, en gelegen aan de Achterstraat 46 en 48. De in aanleg 16de eeuwse huizen zijn destijds afzonderlijk van elkaar gerestaureerd. Het veel hogere achterhuis van het pand Achterstraat 48, is in 1623 gebouwd. De noordgevel is vormgegeven in de renaissancestijl met veel natuursteen gevelelementen.

Een belangrijk deel van de collectie bestaat uit de schilderijen van vader en zoon Voerman. Jan Voerman sr. is vooral bekend van zijn IJssellandschappen. Voerman ontwikkelde zijn eigen techniek en wist in olieverf hetzelfde verfijnde resultaat te bereiken als voorheen in waterverf. Indien u van Hollandse luchten houdt, moet u het werk van Voerman sr. beslist gaan bekijken. Zijn oudste zoon Jan Voerman jr. is vooral bekend van de afbeeldingen in de Verkade-albums. Daarnaast heeft het museum schilderijen in de collectie van o.a. Johannes Bosboom, Jo Koster, Jan van Vuuren. Naast de vaste collectie zijn er periodiek wisselende tentoonstellingen op het gebied van cultuur en historie. Het museum geeft uiteraard ook een beeld van de geschiedenis van Hattem. Er is een permanente expositie over de burcht "De Dikke Tinne" in de kelders van het museum. Ook de verwevenheid van Hattem met de IJssel

Rustend vee voor Hattem van Jan Voerman sr. (1857-1941).

In de top van de tuitgevel van het museum een aantal invliegopeningen voor duiven, in een patroon gerangschikt. In Hattem zijn in de topgevels van 17de eeuwse panden verschillende patronen van invliegopeningen te ontdekken

en de uiterwaarden wordt belicht. Van 1401 tot 1956 zijn de uiterwaarden gezamenlijk bezit geweest van alle inwoners binnen de muren van de stad Hattem. Getoond wordt wat de invloed hiervan is geweest op het wonen in de binnenstad.

Via de door Anton Pieck zelf vormgegeven binnenplaats kan men van het Voerman Museum Hattem met hetzelfde kaartje door naar het Anton Pieck Museum. Dit museum dat in 1984 werd geopend, is in voormalige stalgebouwen gehuisvest. Het museum geeft een overzicht van het leven en werk van Anton Pieck. Hoewel Anton Pieck tot aan de komst van het museum weinig met Hattem van doen had, is het museum toch in Hattem terecht gekomen. Pieck zag aanvankelijk niet zoveel in een museum en toen hij uiteindelijk toch aan het idee van een museum bij leven gewend was, wilde hij graag dat het op gepaste afstand van zijn toenmalige woonplaats Overveen zou worden gevestigd. Zo kwam het Anton Pieck Museum in Hattem terecht. De beide musea trekken nu jaarlijks vele tienduizenden bezoekers.

Voor meer informatie:
www.voermanmuseumhattem.nl
www.antonpieckmuseum-hattem.nl

Het Nederlands Bakkerijmuseum “Het Warme Land”

Nederland telt een aantal bakkerijmusea. De grootste en meest veelzijdige staat in Hattem. Het museum is gevestigd in een aantal historische panden aan weerszijden van de Kerkhofstraat. Sinds vorig jaar is het museum uitgebreid met het “Drostepandje”. Hierin staan kenmerkende voorwerpen en een nagebouwd winkeltje uit 1920 van deze chocoladefabrikant.

De toegang tot het bakkerijmuseum en de museumwinkel met links het Backhuys.

een voormalige stalhouderij. Hier werden de paarden uitgespannen, de koetsen gestald en dronken de koetsiers hun borreltje. Dit gedeelte is in 1985 bij het museum gevoegd. Door de kelder van dit pand loopt de voormalige stadsmuur en het Backhuys zelf is deels gebouwd op de fundamenten van de Hoenwaardse poort. Deze belangrijke poort van de stad, werd aan het eind van de 14e eeuw gebouwd. In de kelders van het Backhuys zijn de vestingwerken zichtbaar gemaakt. Het museumtheater is gesitueerd aan de buitenzijde van de geschutskelder van het oorspronkelijke bolwerk van de Hoenwaardse poort. In het muurwerk van de geschutskelder zitten openingen, waardoor vroeger munitie werd aangereikt en opgeslagen in de kelder. Het museumtheater wordt frequent gebruikt voor bakdemonstraties, workshops en kinderfeestjes.

Voor meer informatie: www.bakkerijmuseum.nl.

Het Nederlands Bakkerijmuseum “Het Warme Land” ging in 1977 van start in twee stadsboerderijen, die zijn gelegen aan de Kerkhofstraat 13. Op de plek waar vroeger tijdens de wintermaanden het vee stond is nu een expositieruimte. De productieketen boer-molenaar-bakker staat hier centraal. Onder het pand bevinden zich fraaie oorspronkelijke keldergewelven. Via een in de jaren tachtig van de vorige eeuw aangelegde tunnel, die heel goed de onderaardse middeleeuwse sfeer uitademt, komt men in het zogeheten “Backhuys”, aan de overzijde van de Kerkhofstraat. Het Backhuys is

Een originele takkenbosoven uit de 18e eeuw, waar op woensdag en zaterdag nog op ouderwetse wijze broden worden gebakken. Nog steeds betreft het bakkerijmuseum het meel van de molen “De Fortuin”.

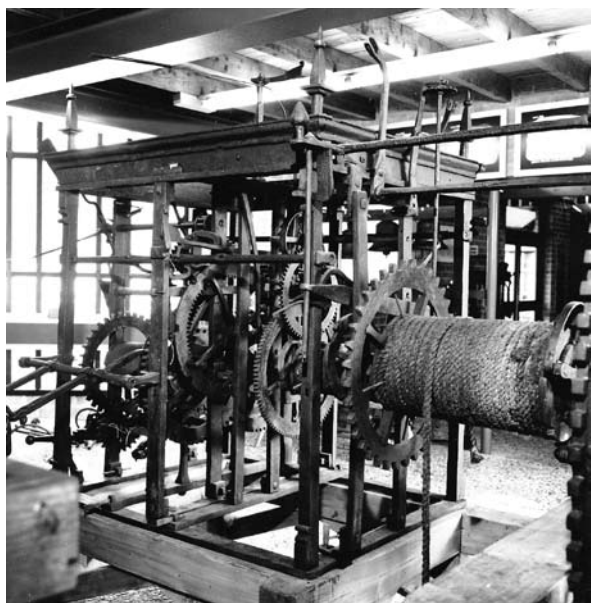
De molen “de Fortuin”

Op de Molenbelt aan de westzijde van de stad staat de windkorenmolen “de Fortuin”. In de middeleeuwen stond hier al een standerdmolen. De huidige achtkantige stellingmolen werd oorspronkelijk in 1816 geheel in hout opgetrokken. In 1852 is de onderbouw opnieuw opgetrokken in steen. De wieken van “de Fortuin” hebben een vlucht van 21 meter. Er wordt nog steeds meel gemalen voor het bakkerijmuseum, maar ook voor particuliere verkoop. Ook wordt er veevoer gemalen. De meeste tijd “draait de molen voor de prins”, dat wil zeggen de molen draait wel, maar maalt niet. De uitdrukking stamt uit de tachtigjarige oorlog toen men in tijden van beleg de molen liet draaien om de belegeraars de indruk te geven dat er nog graan voldoende was. Ook al draaide men met knorrende magen. In Gelderland wordt de uitdrukking nog steeds gebruikt, omdat de provincie een bescheiden subsidie verstrekt per omwenteling van de wieken. De tellerstanden van de molen worden dan ook nauwkeurig bijgehouden. Iedere zaterdag bij goede wind laten de vrijwillige molenaars de Fortuin draaien en is de molen voor publiek gratis te bezichtigen. Vanaf de molen heeft u een mooi uitzicht op de stadskern en ommelanden. Op het landgoed Molecaten (pagina 6) bevindt zich een nog een werkende waterkorenmolen, welke oorspronkelijk een papiermolen was.

De zingende toren van de Andreaskerk

Wellicht het meest beeldbepalende monument van Hattem is de aan St. Andreas en St. Catherina gewijde kerk. Ook wel de Grote kerk genoemd. Veel beschreven en geroemd. De kerk is eigendom van de Hervormde Gemeente, de toren is bezit van de gemeente. Deze kerktoren herbergt een juweeltje in de vorm van een fraai carillon. Er is momenteel een omvangrijk onderhoudsplan in voorbereiding voor de toren in zijn geheel, als wel voor het vervangen van de leibedekking op het kerkdak.

In het Nationaal Beiaardmuseum te Asten staan de 17de eeuwse speeltrommel, klokkenspel en uurwerk opgesteld, die in 1918 uit de toren van Hattem werden verwijderd. Het uurwerk is een fraai staaltje smeedwerk.

Het klavier en trommelspelwerk uit 1927. Links in de muur achter de gevelopening is de motor van het uurwerk opgesteld. Een kleine elektrische servomotor ter grootte van een conservenblik drijft de wijzers aan.

Omstreeks 1420 werd de romaanse torenromp met een bekleding van tufsteen verhoogt tot vierentwintig meter en kreeg een zadeldak tussen twee topgevels in. De onderste van de twee bakstenen geledingen heeft galmgaten, waarachter twee hele bijzondere klokken hangen.

De oudste luiklok, de 'Catherina', uit 1455 is van de hand van de gieter Geert Klinge uit Bremen en weegt 1350 kg. De tweede luiklok uit 1686 weegt 1000 kg en komt van Gerrit Schimmel uit Deventer.

De torenspits met een uivormig opengewerkt klokkenspelruimte, is in 1611 geplaatst en verving het zadeldak uit de gotische periode. Deze operatie is destijds in gang gezet om er een carillon in te kunnen plaatsen. In die tijd waren er namelijk meerdere steden langs de IJssel bezig met een dergelijke aanschaf.

Voordat men tot de definitieve aanschaf van het carillon overging werden in 1627 eerst nog twee zonnewijzers aangeschaft om het uurwerk van de toren op tijd te kunnen stellen. Aan de kerktoren werd een zonnewijzer geplaatst en één aan de Dorpspoort. Zo was Hattem weer een beetje bij de tijd. Er stroomde eerst nog wel wat water door de IJssel, voordat men in 1634 de kogel door de kerk joeg en daadwerkelijk tot de aanschaf van het carillon overging. Na de verkoop van een huis en een hof en wat geld van de burgerij, had men genoeg geld bijeen gesprokkeld.

De klokkengieter Francois Symon kreeg opdracht om een beiaard te gieten en in 1638 werden de klokken opgehangen. Maar helaas was het carillon nogal vals. Uiteindelijk werd de klank in 1642, na wat vijlwerk en stemmen, door de stadsbeiaardier van Zwolle goedgekeurd.

In 1724 is het carillon nog eens fors uitgebeid met dertien klokken. In 1854 kwamen er nog twee klokken van de Koninklijke klokkengieterij Petit & Fritsen bij en telde het carillon drieëntwintig klokken.

Toen F.A. Hoefer rond 1890 Hattem voor het eerst bezocht was het klokkenspel danig in verval geraakt. Hij schrijft hierover: "Het deed ons Vaderlandsch hart goed het klokkenspel vóór dat het volle uur sloeg het "Wien Neerlandsch bloed" te hooren spelen. Ons gehoor werd echter op een harde proef gesteld, en ware het niet, dat ons volkslied zoo diep in ons hart gegrift was, dan gelooven wij niet, dat wij uit de onsamenvangende klanken de melodie herkend hadden".

In verband met de torenrestauratie werd rond 1918 het klokkenspel verwijderd. Door bemoeienissen van Hoefer belandde het carillon in het Nederlands Openluchtmuseum, waar het gedurende de Tweede Wereldoorlog min of meer ondergedoken zat en zo voor vernieling bespaard bleef. In 1976 werd het uiteindelijk overgebracht naar het Nationaal Beiaardmuseum te Asten.

Ook het 19de eeuwse stokkenklavier en het 17de eeuwse trommelspeelwerk annex uurwerk staan in Asten opgesteld en zijn nog dagelijks te beluisteren. Eind jaren twintig van de vorige eeuw werden er bij de Engelse klokkengieter John Taylor & Co in Loughborough nieuwe klokken besteld. De klokkenstoel, het klavier en het trommelspeelwerk kwamen van de Amsterdamse uurwerkmaker Addicks.

In 1985 werd het klokkenspel uit 1927 gerestaureerd. De beiaard werd uitgebreid met drie basklokken en dertien kleine klokjes tot een volwaardig concertinstrument van drie octaven. Hierdoor kreeg het carillon zijn huidige welluidende klank. Het oude klavier en het trommelspeelwerk kwamen buitenwerking en staan nog in de toren te verstoffen.

Voor de uur- en halfuurslag en op de kwartieren wordt er door het carillon automatisch een melodie ten gehore gebracht, bestuurd door de computer. Iedere week op woensdagmiddag, om half drie of op zaterdagochtend, om kwart over elf (in de maanden juni t/m september vrijdagmiddag om vier uur) wordt het prachtige carillon life bespeeld via het stokkenklavier in de torenspits onder de klokken. Deze concerten worden verzorgd door de stadsbeiaarders Jaap Neuteboom en Martien van der Knijff. Naast de wekelijkse bespelingen wordt in de zomer een aantal beiaardconcerten georganiseerd, waarvoor stadsbeiaarders worden uitgenodigd.

(literatuur: De zingende torens, Gelderland en Limburg, 1990)

Voor meer informatie:

www.beiaardmuseum.nl, www.carillon.ronduithattem.nl.

De 'Catharina' luiklok op de voorgrond en de iets kleinere luiklok uit 1686 erachter. De klokkenstoel is geheel uit staal vervaardigd. De luibalk met touwrad is zo geplaatst dat de klokken met een geringe kracht in beweging kunnen worden gezet. Bij het slaan van de uren wordt het geluid niet door de klepel veroorzaakt, maar door een hamertje dat tegen de klokrand aanslaat.

Het klokkenspel in de torenspits van de Andreaskerk. Door blikseminslag zijn de vergulde haan, het symbool voor waakzaamheid, en de pijnappel bijna hun goudkleur kwijt. De open torenspitsconstructie van hout is in zijn geheel bekleed met lood.

Het voormalige Heilige Geestgasthuis (1350 tot 1658)

Hattemse 'gastvrijheid' gevat in een bijzonder bouwwerk

Na een relatief lange periode zonder restauraties door de stichting deed zich in 1999 de bijzondere kans voor het pand te verwerven, waar volgens de bronnen en observaties het Heilige Geestgasthuis ooit in gevestigd was geweest. Na het stichten van het gasthuis in 1350 konden er in totaal zeven bouwfasen worden onderscheiden. De Stichting Stadskern Hattem voegde uiteindelijk aan dit rijtje nog een achtste bouwfase toe en deelde het grote pand verticaal op in een winkel aan de Kruisstraat en een woning aan de achterzijde.

Het pand Kruisstraat 3 met lijstgevel uit 1878. De architect L.G. Richter uit Winterswijk ontwierp deze verbouwing van woonhuis tot schoolgebouw in een eclectische stijl. In deze fase kreeg de zijbeuk een eigen zuidmuur en een schildak. Nadat de school in 1913 uit het pand vertrok, werd er een bakkerij met winkel en woning in gevestigd. De winkelpui en de bovenlichten op de beganegrond herinneren hier nog aan.

Foto boven: De restanten van sleutelstukken uit de stichtingsfase van het gasthuis.

De toenmalige gemeentearchivaris F.A.Hoefer had al een sterk vermoeden, dat het pand van de Chr. Lagere School op de hoek van de Kruisstraat en de Gasthuissteeg, het Heilige Geestgasthuis moest zijn geweest. Dit vermoeden was echter lastig hard te maken, omdat het pand in 1878 ingrijpend was verbouwd. De gevel aan de Kruisstraat was namelijk in zijn geheel vervangen en verdere bouwsporen waren onder een pleisterlaag verdwenen.

In 1656 woekerde er in Hattem een heftige pestepidemie, die de bevolking met een derde reduceerde. Als gevolg hierop zal het gasthuis zijn opgeheven, blijkens een koopakte uit 1658, en tot woning zijn verbouwd.

Hattem kent uit zijn de historie nog een tweede gasthuis, het jongere Sint Anthoniusgasthuis. Dit gasthuis was buiten de stadsmuren gevestigd en omtrent 1439 gesticht. Het bood onderdak aan melaatsen en is in 1723 als proveniershuis, nadat het rond 1658 was samengevoegd met het Heilige Geestgasthuis, opgeheven. Tussen de gasthuizen moet een opdeling van taken plaats hebben gehad. Het gasthuis buiten de stadsmuren ontfermde zich in eerste instantie over de pestlijders en melaatsen, want deze zieken werden van de gemeenschap geïsoleerd. Het gasthuis binnen de stadsmuren daarentegen, onder beschutting van de Heilige Geest, zal zich voornamelijk gericht hebben op de 'gastvrijheid' aan reizigers, pelgrims en passanten en uitdeling onder de armen.

Het gasthuisgebouw

Bij de ontmanteling van het pand kwam een bouwhistorisch zeer interessant casco tevoorschijn, dat oorspronkelijk eenbeukig en vrijstaand was. De inwendige afmetingen van deze gasthuiszaal bedroegen 7,5 bij 13,5 meter. In de noordelijke bouwmuur werden spitsboognissen met daarin kleine rondboogvensters uit de bouwtijd ontdekt. In het midden van deze noordmuur zat een toegangsdeur met links daarvan twee lage spaarbogen en rechts twee hoge spaarbogen. De onderdorpel van deze vensters zat oorspronkelijk op een hoogte van twee meter, men kon dus niet rechtstreeks de straat opkijken. De muurdelen boven de lage spaarbogen waren met muurschilderingen gedecoreerd. In de overgebleven vage belijningen van zwart en geel, waren vermoedelijk heiligen afgebeeld met een aureool, waarboven, onder de zoldervloer, ook nog een aantal biezen te herkennen waren. Een behouden fragment van een muurschildering wordt nu achter een glasplaat bewaard. De geringe lichtinval zal het gasthuis een zeker intimiteit gegeven hebben. Kaarsnissen in het muurwerk werden niet aangetroffen. De algemene verlichting 's avonds werd wellicht verzorgd door blakers en luchters. De schaarse voorbeelden elders van gasthuizen in het land, waar bijvoorbeeld een

Na het opheffen van het gasthuis omstreeks 1658 werd er in de tweebeukige gasthuiszaal een tussenverdieping in aangebracht. Middels hergebruikte houten lateien werden op de verdieping de scheibogen dichtgemetseld. Onder de linker samenkomst van de bogen staat nu in de winkelruimte weer een pilaar.

kaarsnis per bedplaats in het muurwerk voorkomt, geven steeds een directe aanwijzing voor de toepassing van getimmerde bedsteden en de zorg voor brandveiligheid.

De spaarbogen waren 1,9 meter breed en aannemende dat de oorspronkelijke zuidmuur eveneens vier bednissen had, komen we op een maximum aantal van acht bedplaatsen. Anders dan bij de huidige opvanggelegenheden, waar elke persoon een bed heeft, was het destijds normaal de bedplaats met een vreemde te moeten delen, zodat we op een totale 'opvangcapaciteit' van zestien personen komen.

Er waren geen aanwijzingen voor een stookplaats of kelder. Vermoedelijk heeft het bereiden en het opslaan van etenswaren ook vanaf het begin in bijgebouwen plaatsgehad, op het terrein zelf of aan de overzijde van de Kruisstraat t.p.v. het stadhuis, dat tot 1533 in gebruik was bij het gasthuis.

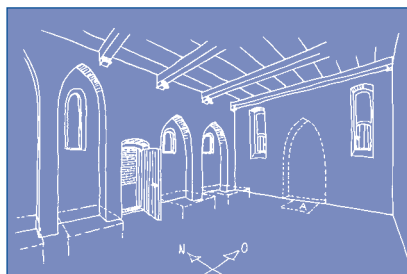

Tijdens het wegbreken van de betonvloeren kwam dit straatje tevoorschijn uit de eerste gasthuisfase. Bovenop de vloer lag een halve meter puin van onder- en bovenpannen, dat bij de verbouw naar het tweebeukige gasthuis vrijkwam. Tevoorschijn kwam verder een fragment van de 2,5 steens dikke bouwmuur (72cm). Er is hier en daar ook sprake van kistwerk, dit is een opvulling van het muurwerk met losse steenachtige materialen.

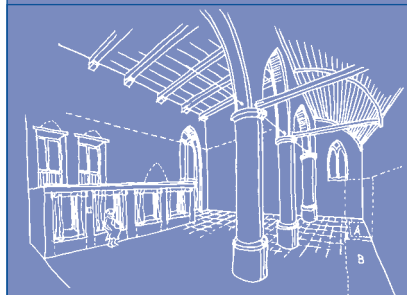
Het tweebeukige gasthuis uit de tweede fase zag er volkomen anders uit.

Ten zuiden werd een smalle strook grond, voorheen het binnenterrein, met vermoedelijk ook de dagelijkse toegang van het gasthuis, er bij aangetrokken. Vanwege de grote overspanning van 11,5 meter hanteerde men een tweebeukige opzet met de inbreng van een open scheiboogmuur. Daarnaast werd de ruimte niet alleen breder, maar ook nog eens 2,2 meter hoger.

Tegen de binnenzijde van de oorspronkelijke zuidmuur werd de scheiboogmuur met drie bogen, twee pilaren en twee halve pilaren aangebouwd. Gaandeweg brak men de oude buitenmuur af en metselde men de nieuwe

Reconstructie van de gasthuiszaal uit de stichtingsfase (1350-ca.1447). Een toegang is in het midden van de noordmuur teruggevonden. Het verplaatsbare altaar stond vermoedelijk opgesteld in een nis aan de oostmuur.

Reconstructie van de vergrote gasthuiszaal uit de tweede fase (ca.1447-ca.1658). De zaalruimte in de hoofdbeuk was circa 7,5 meter hoog. Aan het eind van de lange gevel was de ingang, waarboven een hoog spitsboogvenster. Langs de wanden bedsteden, waarboven kruisvensters.

Een zeer opmerkelijke combinatie van dubbele sleutelstukken uit verschillende perioden onder een totaal weggerotte balkkop, die gevuld was met puin. De functie van de sleutelstukken is hiermee direct geïllustreerd en tegelijkertijd bewijst de foto dat het aanrommelen van alle tijden is.

Het interieur van de winkelruimte over twee verdiepingen, na de restauratie. De fragmentarisch aangetroffen pilaar, die geheel moest worden vernieuwd, ondersteunt de scheiboogmuur. De gelamineerde grenen liggers uit de laatste bouwphase worden net voor de zuidmuur door stalen pilaren ondersteunt. De vloerconstructie met moer- en kinderbinten is hier weer nieuw leven ingeblazen. In de winkel is nu een kledingzaak gevestigd.

De herstelde kapconstructie met nieuwe eiken sporenparen, ook 'gespannen' genoemd. De makelaarsconstructie bovenop de kasspananten uit de tweede fase ondersteunt de haanhouten. De extreem grote tussenafstand van de kasspananten van ca. 4,5 meter correspondeert met de pilaarstelling van de scheiboogmuur. Op de westelijke topgevel zijn nog goed de afdrukken van het lagere dak te zien uit de stichtingsfase.

Tijdens de ontmanteling kwam dit redelijk gaaf bewaarde rond-boogvenster uit de stichtingsfase tevoorschijn. Vermoedelijk correspondeerde de grote spitsboognis, eigenlijk een spaarnis, met de ordening van bedplaatsen.

scheiboogmuur op. De bouwmuur van het buurpand, wellicht ook eigendom van het gasthuis, werd gebruikt om het lagere aangekapte dak op af te steunen. De toepassing van een scheiboogmuur zal niet alleen constructief geweest zijn. De wens om hiermee tevens de ruimte opnieuw te ordenen zal ook meegespeeld hebben. Aannemelijk is dat het altaar naar de voorzijde van de zijbeuk verschoven is en eventueel met de rug tegen de zuidmuur is geplaatst, in de as van de toegang en belicht door het venster in de kop van de zijbeuk. Door het feit dat de zaalruimte zelf vergroot werd, terwijl de 'opvangcapaciteit' nauwelijks groeide, mag worden aangenomen dat het gasthuis voor de misdiensten op veel belangstelling kon rekenen. Immers, als het te doen was om meer bedplaatsen, kon men ook met een veel minder ambitieus verbouwplan hebben volstaan.

Men ging over op getimmerde bedsteden aan de langsmuren, waardoor het comfort van de bedplaatsen sterk verbeterde. In de noordoosthoek werd een nieuwe ingang gecreëerd. Hierdoor ontstond er een denkbeeldige scheiding in het interieur tussen de mensen die in het gasthuis verbleven en de mensen die dagelijks een bezoek aan het altaar brachten.

Eikenhouten onderdelen uit de tweede fase kon met behulp van dendrochronologisch onderzoek door de RDMZ gedateerd worden omstreeks 1447. Nadat ruim 300 jaar mensen in het gasthuis hebben gebivakkeerd werd het gasthuis verkocht en werd er een tussenverdieping ingebracht en een tongewelfkelder ingegraven. Van 1878 tot 1913 was in het pand een school gevestigd, waarna het tot op heden een winkel / woonhuisbestemming heeft. Afsluitend kan nog gezegd worden dat de restauratie van het pand met al zijn waardevolle sporen uit alle fasen in 2002 gereed kwam en in 2005 op de rijksmonumentenlijst werd geplaatst.

Religieus erfgoed

Het schip van de Grote of St. Andreaskerk aan de Markt met zicht op het koor. Het interieur van de gotische basiliek is de laatste decennia zeer grondig in fasen hersteld. Een opmerkelijk feit is nog dat het gotische schip om het romaanse schip is heen gebouwd en zo tijdens de bouw in gebruik kon blijven. De kerk is in gebruik bij de Nederlands Hervormde kerk.

Aan de Achterstraat 5 vinden we een tot woonhuis herbestemd catechisatielokaal in een neogotische stijl. Daarnaast de pastorie uit 1898 met aangrenzend het grote kerkgebouw met rondboogvensters en neorenaissance details uit 1899, beide van de Gereformeerde Kerk Vrijgemaakt.

Het pand Achterstraat 33 was de synagoge van Hattem. Hier tijdens een kranslegging in 2007 ter herdenking van de Joodse oorlogsslachtoffers. Het pand is in 1873 in een eclectische stijl gebouwd en heeft van wenkbrauwen voorziene spitsboogvensters.

Het stadhuis met zijn tijd mee

Elk jaar weer, staat Sinterklaas ons vanaf het balkon aan het stadhuis van Hattem toe te zwaaien en wij zwaaien gedwee terug. Je verheffen boven het volk is heden ten dage alleen 'done' bij feestelijk gebeurtenissen, de ernstiger zaken worden op ooghoogte afgedaan. In ieder geval, het hebben van een balkon doet wel iets met de positieve verwachtingen van een (openbaar) gebouw. In Hattem zijn we dan ook blij dat we er één hebben. Maar hoe lang hangt er al een balkon aan het stadhuis?

Het stadhuis aan de Markt. Het stadhuis kreeg in 1770 een nieuwe ingangspartij met balkon, dakbalustrade en stadswapen. Bij de restauratie van 1976/79 werd er een nieuw gestileerd stadswapen van de beeldhouwster Be Thoden van Velzen geplaatst. Het donkere tussengebouwtje geeft nu toegang tot het stadhuis. Alleen bij trouwen en officiële gelegenheden worden de deuren onder het balkon nog gebruikt.

Bij de grote restauratie en verbouwing van 1976-1979 is het 17de eeuwse muurwerk van het stadhuis in een contrasterende ossenbloedrode kleur gesausd en de gevelbanden gewit. Deze actie maakte onderdeel uit van de exercitie om van zeven panden een efficiënt en eigentijds stadhuis te maken rondom een overkapte binnenplaats. Deze immense verbouwing bracht forse ingrepen met zich mee. Voor het archief werd namelijk onder de gehele binnenplaats een kelder ingebouwd. Boven de binnenplaats op de verdieping kwam een galerij, die de verschillende panden met bruggetjes aan elkaar verbindt. Intergraal werd er naar een nieuwe eenheid gezocht in sfeer en uitstraling, oud en nieuw werden zo met elkaar verweven. Na de aankoop van een belendend bankgebouw vond in 2002/03 nog een grote verbouwing van het stadhuis plaats. Een tweede binnenplaats werd gecreëerd en de galerij op de verdieping werd doorgetrokken. Recentelijk

nog in 2008 is de burgerzaal op de begane grond opgeknapt. De nieuwe inrichting kan nu flexibel, ook als raadzaal, worden ingezet. Het streven voor de nabije toekomst is namelijk om alle publieksafdelingen op de begane grond onder te brengen grenzend aan de eerste binnenplaats.

Zoals in de bijdrage over het oude raadhuis in de Adelaarshoek al naar voren kwam, is het raadhuis in het jaar 1533 definitief naar het pand op de hoek Markt/Kruisstraat verhuisd. Het Heilige Geestgasthuis, gelegen aan de overzijde van de Kruisstraat, had vele bezittingen in en om de stad en verpachte het pand aan het stadsbestuur van Hattem.

Blijkbaar voldeed dit bestaande laatmiddeleeuwse pand in zijn bestaande vorm al. Vreemd genoeg toen Jacob van Deventer omstreeks 1560 de plattegrond van Hattem optekende, is hem echter het raadhuis niet als zodanig opgevallen en gaf naast de Andreaskerk alleen het Heilige Geestgasthuis weer. Vermoedelijk heeft het rijke gasthuis het pand voorheen zelf in gebruik gehad en huisveste hier de provisorenkamer. Overgebleven provisorenkamers elders in het land zijn namelijk overvloedig uitgevoerd, een entourage die ook als vergaderplek voor de raad zeker moet hebben bestaan.

Over de naamgeving van het gebouw kan nog worden gezegd dat we het huidige steeds stadhuis noemen en de voorlopers ervan bij voorkeur raadhuis.

In 1619 kwam "het nieuwe getimmerde Raethuys" gereed. Het voornamelijk in een renaissancestijl vormgegeven gebouw heeft een maniëristische topgevel met bijbehorend rolwerk, dit zijn de versierende bandvormige krullen. De verbouw kostte 2686 goudgulden en er zijn onder andere 7.000 stenen van een afgebroken redoute uit de Hoenwaard aan vermetseld. Het naastgelegen bouwdeel aan de Kruisstraat, recht tegenover het gasthuis, dat in beginsel als een achterliggend erf van het hoofdgebouw kan worden beschouwd, is blijkens de datering boven de deur in 1625 verbouwd. In de oostelijke eindgevel van het hoofdgebouw is de lagere trapgevel van de laatgotisch voorganger nog goed te herkennen. Het nieuwe hoofdgebouw met vijf traveeën is aan de Marktzijde iets meer dan een meter voor de bestaande rooilijn geplaatst. De bestaande middenmuur werd in het nieuwe ontwerp, wellicht

Het zogeheten 'Pand der Liefde' in de Adelaarshoek omstreeks 1925. Dit woonhuis werd in 1626 door een toenmalige burgemeester gebouwd in een aanverwante stijl als het stadhuis met een bijzondere arkel op consoles. Een zijvenster van het arkel (of erker) gaf uitzicht op het stadhuis. Wellicht leken deze consoles op die van het vroegere stadhuisbalkon.

Het stadhuisbalkon van Vollenhove uit 1621. Op een oude tekening is boven het balkon van het stadhuis van Vollenhove ook nog een baldakijndak aanwezig. Sporen in de gevel van het stadhuis van Hattem duiden hier eveneens op.

In 1753 is boven de toegang van het kerkportaal van de Andreaskerk de balkonplaat met het stadswapen van het stadhuis terechtgekomen. Door andersoortige bewerkingsporen en de naden is het goed te zien dat de zijplaten hier oorspronkelijk niet toebehoren.

door de aanwezigheid van de onderliggende gewelvenkelder aan de westzijde van die middenmuur, gerespecteerd.

Er werd altijd aangenomen dat, volgens de datering van de houten ingangsomlijsting met stadswapen, in 1770 de ingang van de Kruisstraat zijde verplaatst is naar de Markt, inclusief de toevoeging van het balkon en de houten balustrade met stadswapen. Maar het kan goed zijn dat ook oorspronkelijk de ingang zat op de plek waar het nu zit.

Het balkon

Rond de bouwtijd van het stadhuis worden er meerdere openbare gebouwen verbeterd die een zekere gelijkenis vertonen met het stadhuis van Hattem. Een opvallend detail is de kussenvormige opdikking van de muurbanden, zoals ook te zien bij de Broeder- en de Cellebroederspoort (1615) te Kampen en het raadhuis van Vollenhove (1621). De naam van de Kampenaar Thomas Berentz komt hier boven drijven als de mogelijk ontwerper van deze gebouwen. Naast het detail van deze opdikkingen heeft het stadhuis van Hattem hoogstwaarschijnlijk nog een andere overeenkomst met het iets jongere stadhuis van Vollenhove, namelijk de toepassing van een balkon. Al hing die voorloper van het huidige balkon maar relatief kort aan het stadhuis van Hattem. F.A. Hoefer schrijft namelijk, dat op 20 augustus 1753 het magistraat besloot de steen met het stadswapen "staande in de gemeensluykamer" op het stadhuis "aen het nieuwe portaal der kerk" te plaatsen. Deze steen maakte hoogstwaarschijnlijk deel uit van het oorspronkelijke balkon van het stadhuis en de situatie was dus voor 1753 al gewijzigd.

In het metselwerk rondom het huidige balkon is de aftekening van het natuursteen balkon nog goed af te lezen. De ruw afgehakte waterlijst onder de kozijnen liep door als balkonbalustrade. Ter weerszijde van de balkonplaat met het stadswapen, overigens van gelijke breedte als de dagmaat van de andere vensters in de Marktgevel, waren de zijwangen opgesteld. De borstweringen stonden opgesteld op de balkonplaat, waaronder twee consoles waren geplaatst.

Niet alleen het stadswapen was boven het kerkportaal herplaatst, maar ook het deurkalf van de toegangsdeur, waaraan de datering van 1753 is toegevoegd. De beide kapitelen met bladmotief ter weerszijden op dit deurkalf bepalen de tussenliggende maat van de deur. Logischerwijs stonden de dragende consoles van het stadhuisbalkon bovenop dit deurkalf en de natuursteen deurposten eronder.

De reden waarom dit balkon verwijderd is, kan gezocht worden in de geringe dagmaat van de toegangsdeur van circa 0,9 meter. Het vergroten van de deurbreedte had namelijk verregaande constructieve consequenties, waarvoor de consoles en dus ook het balkon hebben moeten wijken. De in het ontwerp gerespecteerde middenmuur van zijn voorganger bracht verder nog met zich mee, dat achter de toegangsdeur beneden en achter de deur van het balkon een klein portaalje zat, die tegelijkertijd de kamers rechts en links met elkaar verbond.

Het verbreden van de toegang en het verwijderen van het balkon met stadswapen voor 1753, stond wellicht op zichzelf, maar had blijkbaar nog niet het gewenste resultaat. In 1770 pakte men het groter aan door alle natuursteen kruiskozijnen te vervangen door houten schuifvensters en tevens de ingangspartij met een nieuw stadswapen hierin mee te nemen. En zo kwam ook het balkon, in een lichtere versie, weer terug aan het stadhuis.

Tijdens de verbouwing van 1866/72 werd er een groter portaal achter de dubbele deuren gecreëerd door de middenmuur te slopen en deze te vervangen door de twee huidige gangmuren. In de kelder is deze ingreep nog duidelijk te volgen. Bij de verbouwing van 1976/79 werd uiteindelijk het portaal, dat uitliep op de verdiepingstrap, doorgetrokken als gang, richting de burgerzaal in het gebouw van 1625.

Stadsboerderijen

Hooiluiken markeren het boerenerfgoed van Hattem

De stadskern van Hattem profileert zich de laatste decennia, vooral als een culturele stad met musea, gevarieerde winkelstraten, oogstrelende panden en gezellige terrasjes. Ook het wonen in de binnenstad is bon ton, al was dit niet altijd zo. Ruim vijftig jaar geleden vertrokken namelijk de eerste boeren uit de binnenstad richting de Hoenwaard en een andere groep saneerde hun boerenbedrijfje. Hierdoor kwamen vele huizen met stallen leeg te staan en verkrotting dreigde. Voormalige stadsboerderijen in de Kerkstraat, nu de winkelstraat bij uitstek, kregen al snel een nieuwe functie als winkelruimte of magazijn. Ook werden ze meermaals opgeofferd om met andere panden tezamen een nieuw geheel te vormen. Daarentegen bleven enkele stadsboerderijen buiten de winkelzones buiten schot en zijn nu als zodanig duidelijk te herkennen.

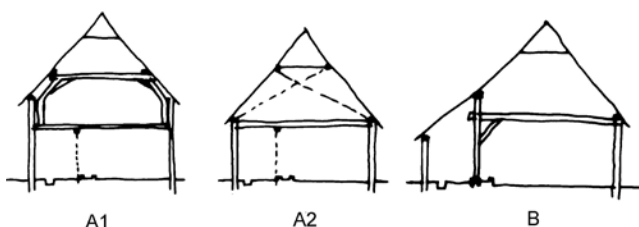
De Knorreburgersteeg in de jaren dertig van de vorige eeuw, toen boeren het straatbeeld van de binnenstad nog bepaalden. Het hooi wordt hier op zolder gebracht.

De gemeenschappelijke weide van Hattem, ingeklemd ten noorden van de stad en ten zuiden van de IJssel, is even na de bevrijding opgedeeld onder de rechthebbende burgers uit de stad Hattem. Deze weidegonden, de Hoenwaard of Homoet genaamd, waren omstreeks 300 hectare groot. Ten tijde van deze grootscheepse naoorlogse verkaveling had Hattem nog zo'n 50 boerenbedrijven binnen de stadsmuren. De noodzaak tot schaalvergroting en de slechte hygiënische omstandigheden verhoogden de druk op deze historische verandering.

De weidegronden in de uiterwaarden van Hattem zijn al vanaf 1400 in archieven bekend onder deze naam en zijn een gift van de hertog van Gelre aan de Hattemers. Men kende tot het eind toe een systeem van "scharen", welke verbonden waren aan huizen in de stad en bepaalden hoeveel vee men op deze weide mocht inscharen. Men voerde gemengde bedrijven en had naast het vee, binnendijks op de zand- en kleigronden, één of meerdere gepachte percelen grond in gebruik voor akkerbouwproducten. Streekarchivaris G. Kouwenhoven toonde in een archiefonderzoek al aan, dat de Hattemer boeren zich voortdurend aan de veranderende omstandigheden en wijzigingen in de markt moesten aanpassen. De verhouding tussen akkerbouw en veeteelt kon door de eeuwen heen sterk fluctueren al ging dat geleidelijk. De akkerbouw richtte zich vanaf de middeleeuwen eerst op rogge, in de zeventiende eeuw werd dat tabak en vanaf de achttiende eeuw was dit de aardappel.

Het aantal melkkoeien daarentegen was vrij constant, al waren er incidenteel wel eens dalen vanwege ziektes en varieerde bijvoorbeeld tussen 1830 en 1930 van 450 tot 550 stuks. Het aantal was dan ook gebonden aan een vast areaal aan weidegronden, nadien steeg het aantal stuks vee spectaculair door de intensievere melkveehouderij.

De koeien werden begin mei "ingeschaard" en gebrandmerkt. En omdat niet iedereen een achteruitgang had, moesten verscheidene koeien het huis via

De types stadsboerderijen in doorsnede weergegeven. (voor verdere uitleg zie de tekst) De types A1 en A2 zijn varianten van elkaar en verschillen qua kapconstructie. De vroegste (A1) veestallingen hadden een traditionele kap met kapgebinten, waardoor ook een borstwering ontstond. In deze borstwering werd een hooiluik geplaatst, zoals te zien bij Achterstraat 30. Het latere type (A2) gebruikte geen kapgebinten meer, de kap bestond alleen nog maar uit daksporen. Het type B is hier weergegeven met één zijbeuk.

de voordeur verlaten. Gezamenlijk werd het vee door de straten richting de Hoenwaard gedreven en nadien was het feest in Hattem.

De grotere stadsboerderijen van Hattem zijn qua constructieve opbouw in twee types te verdelen. Het eerste type (A) heeft een nagenoeg ongedeelde bedrijfsruimte en is meestal onder dezelfde kap als de woning te vinden. De balklaag ligt op in de bouwmuren en de kaprichting is hierbij veelal loodrecht op de straat georiënteerd. Om het vee te stallen werd in de lengterichting nog een onderslag geplaatst met staanders naar de vloer, waartussen het vee kon worden vastgezet. De onderslag werd opgeschoven richting de deel toen de potstal door de bredere grupstal werd vervangen. Bij het tweede type (B) is gebruik gemaakt van vrijstaande ankerbalkgebinten met enkele of dubbele stijlen, waardoor er één of twee zijbeuken ontstonden. Bij boerderijen, met de kaprichting evenwijdig aan de straat, kon zich een zijbeuk ontwikkelen aan de achterzijde van het pand (gelijkend op type B). De variant met twee zijbeuken zal hier vermoedelijk later zijn ontstaan, door aankoop van extra scharen en de mogelijkheid om zijdelings te kunnen uitbreiden of nieuw te kunnen bouwen.

Bij beide types stonden de koeien met het hoofd richting de deel, de 'Hollandse stal' genaamd.

Soms ontstond er ook ongewild een zijbeuk, in het geval er een zolderbalk dreigde te bezwijken door de last van de hooioogst. Een tussenstaander was dan een noodzakelijk kwaad.

Naast de hooiluiken waren de smalle en lage deeldeuren kenmerkend voor de Hattemse stadsboerderijen. Men reed de hooiwagen niet met hooi en al naar binnen. Het hooi ging via de hooiluiken naar binnen om daar verder opgetast te worden. Dit hooiluik kon zich boven de deeldeuren in de achtergevel bevinden of in het muurwerk van een vrijstaande zijgevel. Bij het lagere type A2 kwam het ook voor in de vorm van een dakkapel. Via een opening in de zolderlaag bestaande uit slieten, geschilde boomstammetjes, werd het hooi naar beneden geworpen vlak voor de beesten.

Na de verkaveling hebben 15 boeren de stap gezet om hun boerenbedrijf naar de Hoenwaard te verplaatsen. In 1954 verhuisde de eerste boer naar zijn nieuwe boerderij in de uiterwaard. De boerderijen, van een sobere architectuur, werden in lintbebouwing aan een nieuw aangelegde weg op een natuurlijke zandrug gebouwd. Tot dan toe stond in de gehele Hoenwaard maar één boerderij, die van de 'aandrijver', deze persoon was verantwoordelijk voor het reilen en zeilen op de weide.

Mede door verdergaande schaalvergroting en de laatste MKZ crisis zijn er nog maar twee melkveehouderijen overgebleven. Momenteel lopen er zichtbaar meer paarden dan koeien op de Hoenwaard.

Aan beide zijdes van de Molenbelt staan twee voormalige stadsboerderijen. De woning links grensde aan de voormalige Dorpspoort. Het pand aan de rechterzijde is recentelijk gerestaureerd en herbergt op de zolder de bloeiende Vereniging Heemkunde Hattem.

Aan de Eerste Walsteeg flankeren nog twee voormalige stadsboerderijen van formaat. In de rechter stadsboerderij Achterstraat 30 zaten ten tijde van de potstal, ter plaatse van de onderste stalraampjes, voorheen mestdeurtjes. De vensters daarboven net onder de balklaag zorgden voor daglicht op de veestalling, daarboven op de zolder een hooiluik. Tot 1978 stonden hier nog 10 stuks vee op stal.

Gezicht op de Hoenwaard met naoorlogse boerderijbouw en roodbont vee.

Tuinhuisjes aan de gracht

Een vervlogen Hattemse idylle weer zichtbaar maken

In samenwerking met de Provincie Gelderland en de Gemeente Hattem heeft de Stichting Stadskern Hattem momenteel een bijzonder restauratieproject in voorbereiding. Dit project van grote cultuurhistorische waarde omvat de restauratie van zes tuinhuisjes die representatief zijn voor de ontwikkeling van de tuincultuur van de burgerij sinds het einde van de 17de eeuw tot het begin van de 20ste eeuw in Hattem. Door de provincie wordt dit project ondersteunt vanuit het provinciaal cultuurhistorisch beleid Belvoir.

Kaart uit De Hottinger Atlas van circa 1780. De tuincomplexen met tuinhuisjes rondom de stad zijn duidelijk te zien. (Links is het noorden)

Luchtfoto uit eind jaren twintig van de zuidzijde van de stad. Langs de sloot, onder in beeld, staan vijf van de zes tuinhuisjes van het project nog zonder bijgebouwde woningen.

Tot op de dag van vandaag zijn de contouren van de stad uit haar begintijd in de structuur van het huidige stadscentrum en in de loop van de grachten en omwalling terug te vinden. Nagenoeg uitgewist zijn de sporen van de gedeeltelijk dubbele gracht, zoals die nog voorkomt op de kaart van Jacob van Deventer van circa 1560 (zie pagina 5). Na de inname van het kasteel is het beloop van de binnengracht en ommuring gewijzigd. Volgens de archieven is rond 1626 de buitengracht in zijn geheel gedempt.

Vanaf 1696 ging men over tot de verkoop van delen van de buitenwallen aan burgers, die daar hun hoven of

tuinen vestigden. Het beloop van deze buitengracht kan toch nog enigszins worden gevolgd door de overgebleven tuinhuisjes aan de rand van de vroegere gracht, die deze duidelijk markeren. We kunnen in dit geval dus spreken van “bovengrondse archeologische objecten”.

Bij het uitbaggeren van de binnengracht, afgelopen winter, is bij het droogleggen van de gracht, nog de fundering van een tuinhuisje van een voormalige tuin aan de binnenzijde van de gracht, tevoorschijn gekomen. Een oude fundering van de kasteelmuur deed dienst als onderbouw.

De kadastrale kaart van Hattem uit 1832 telt binnen

Stadslaan 2

Stadslaan 1

Grote Gracht 13

de gracht zes tuinhuisjes op tuinpercelen en buiten de grachten nog eens negenentwintig stuks. Dit is een fenomenaal aantal voor een kleine plaats als Hattem. Momenteel zijn er nog acht tuinhuisjes te aanschouwen, waarvan er één op dezelfde locatie geheel is vernieuwd, bekend als het Voermankoepeltje en één is er na 1832 gebouwd. Van de in totaal zo'n zestien, op afbeeldingen bekende, tuinhuisjes zijn vooral het tentdak en zadeldak favoriet op respectievelijk een vierkante of rechthoekige basis. Daarnaast zijn door gevelwijzigingen en scheurvorming het witkalken en later pleisteren en sausen een veelvoorkomend verschijnsel.

Opmerkelijk is dat de tuinhuisjes in Hattem al vanaf het begin in baksteen zijn uitgevoerd. Van de stad Deventer weten we bijvoorbeeld dat deze tuinhuisjes vanwege het vrije schootsveld voor 1815 voornamelijk uit hout opgetrokken werden. Van het laatste beleg van Hattem in 1786 is bekend dat alle boomgaarden het veld moesten ruimen. Blijkbaar door de schaal van de kleine tuinhuisjes konden deze blijven staan. Mogelijk ook omdat enkele magistraatsleden hier hun optrekje hadden.

Het merendeel van de tuinhuisjes waren gebouwd in de middenas van het tuinperceel (800 tot 1600 m² groot). De tuinpercelen werden ontsloten vanaf het pad aan de gracht en kregen daardoor een enigszins formele aanleg. De ruime tuinen konden een moestuin, een kruidentuin, een siertuin, een boomgaard, een bleekveld en een speeltuin herbergen. De eigenaren van het eerste uur zullen tot de welvarende burgerij hebben behoord. Na een teruglopende welvaart in de 19de eeuw zal een accentverschuiving hebben plaatsgevonden naar een meer productieve tuin. Zo'n functiewijziging zal ook van invloed geweest zijn op het uiterlijk en indeling van de tuinhuisjes. Bij de overgebleven exemplaren zien we voornamelijk grachtgerichte gevels met de ingang in het verlengde van het tuinpad en geflankeerd door twee vensters, een vorm die rond 1800 hier in opmars kwam. Vanwege de oorspronkelijke 18de eeuwse functie als verblijfs- en ontmoetingsruimte, zat de ingang meestal in een zijgevel. En was er vanwege het fraaie uitzicht in ieder geval een venster gericht op de gracht en één richting het open veld aan de slootkant, maar meestal waren er gevelopeningen rondom.

Het merendeel van de tuinhuisjes is momenteel in gebruik als schuurtje. De stichting hoopt met deze

restauratie, door de verblijfsfunctie te verbeteren, hier bij enkele tuinhuisjes weer verandering in te kunnen brengen. Het behoud van de tuinhuisjes is hier namelijk ook bij gebaat.

Tijdens het inventariseren van het project bleek dat het vermoedelijk oudste tuinhuisje, met de zandstenen onderdelen, nog geen monumentenstatus had. Een aanvraag voor gemeentelijk monument is nu dan ook in behandeling. De overige vijf tuinhuisjes zijn begin jaren zeventig als rijksmonument geregistreerd.

Naast de restauratie van de tuinhuisjes heeft het ensemble tuinhuisje met tuin de volle aandacht nodig. De tuinpercelen zijn huispercelen geworden en met de dominantie van de woning speelt het tuinhuisje helaas maar een bijrol. Wel wordt getracht in samenwerking met de eigenaren de bijrol enige glans te geven door een overgangsgebied in de tuin te creëren, waardoor het weer een eigen karakter krijgt. De stichting hoopt begin 2009 met de werkelijke restauratie te kunnen aanvangen en medio 2010 in samenhang met de tuinen te kunnen afronden.

Kleine Gracht 6. Dit halfsteens tuinhuisje met een oorspronkelijk 18de eeuwse schuifvenster ligt aan de noordzijde van de stad en is doormiddel van poeren iets boven het maaiveld uitgetild. Aan beide zijden is later een tuinmuur aangebouwd. Het interieur ademt nog de sfeer uit van de laatste gebruikers.

Grote Gracht 27 (1970)

Grote Gracht 35 (1970)

Rond Uit Hattem

Rond Uit Hattem is het Toeristisch InformatiePunt en is gevestigd in het pand van de voormalige Hoofdwacht annex Waag op de Markt, dat tegen de Grote of St. Andreaskerk is aangebouwd. Dit pand stamt uit 1621 is in een maniëristische stijl gebouwd in de stijl van het stadhuis. De gevel is omstreeks 1875 zeer ingrijpend verbouwd, nadat de Waag naar het stadhuispand aan de Kruisstraat verhuisde.

Rond Uit Hattem is geopend in de maanden mei t/m oktober en de landelijke schoolvakanties op maandag van 13.00-16.00 uur en van dinsdag t/m zaterdag van 10.00-16.00 uur. Buiten deze openingstijden kunt u voor informatie terecht bij de Primera boekhandel in de Kerkstraat.

Voor meer informatie:
www.ronduithattem.nl - tel: 0900-235428836